

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ЗАОЧНА ФОРМА НАВЧАННЯ**

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

_____ **Лихова С.Я.**

«___» _____ 2021 р.

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «МАГІСТР»
ЗА ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ
«Правоохоронна діяльність»**

Тема: «Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу»

**Виконавець: студентка 2 курсу, групи ПО-201Мз Фаліон-Гашпір Катерина
Валеріївна**

**Керівник: к.ю.н., доцент, професор кафедри кримінального права і процесу
Біленчук Петро Дмитрович**

Київ–2021

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Юридичний факультет

Кафедра кримінального права і процесу

Освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ **Лихова С.Я.**

«_____» _____ **2021 р.**

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

Фаліон-Гашпір Катерини Валеріївни

1. Тема роботи «Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу», затверджена наказом ректора від 27 вересня 2021 р. № 2025/ст.
2. Термін виконання та захисту роботи: з 27 вересня 2021 р. по 05 грудня 2021 р.
3. Вихідні дані роботи: монографічна наукова література, нормативно-правові акти, нормативно-правові акти міжнародного характеру, узагальнення судової практики.
4. Зміст пояснювальної записки: Аналітичний огляд літературних джерел з тематики диплому. Дослідження інституту спеціального суб'єкта у складах кримінальних правопорушень та вплив цього інституту на кваліфікацію кримінальних правопорушень, вчинених спеціальним суб'єктом. Особливості покарання спеціального суб'єкта.

5. Календарний план-графік

№ пор	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1	Вибрати тему кваліфікаційної роботи	до 27.09.2021	виконано
2	Затвердити тему і план роботи у наукового керівника	до 01.10.2021	виконано
3	Визначити статистичну, інформаційну базу дослідження скласти бібліографію	до 18.10.2021	виконано
4	Оформити і обговорити з науковим керівником перший розділ роботи	до 25.10.2021	виконано
5	Оформити і обговорити з науковим керівником другий розділ роботи	до 01.11.2021	виконано
6	Оформити і обговорити з науковим керівником третій розділ роботи	до 08.11.2021	виконано
7	Доопрацювати роботу, оформити її кінцевий варіант	до 15.11.2021	виконано
8	Отримати відгук керівника та рецензії	до 22.11.2021	виконано
9	Підготувати доповідь на захист	до 29.11.2021	виконано

6. Консультанти з окремих розділів

Розділ	Консультант (посада, П.І.Б.)	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Консультанти з окремих розділів не залучались			

7. Дата видачі завдання: 01.10.2021 р.

Керівник кваліфікаційної роботи

к.ю.н., доцент, професор кафедри

кримінального права і процесу

_____ Біленчук Петро Дмитрович

(підпис)

Завдання прийняла до виконання _____ Фаліон-Гашпір Катерина Валеріївна

(підпис)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи «Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу» 109 сторінок, 108 використаних джерел.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, СПЕЦІАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ, ПРАЦІВНИК ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері виконання службових обов'язків та функцій працівниками правоохоронних органів України, а також відносини, що виникають при притягненні працівників правоохоронних органів до кримінальної відповідальності за перевищення влади або службових повноважень. Предметом дослідження є кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень.

Метою дослідження є дослідження теоретичних аспектів та підходів до здійснення всебічного аналізу кримінальної відповідальності за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу.

Методи дослідження. Методологічну основу магістерської роботи становить система взаємопов'язаних концептуальних принципів (антропологізму, пізнаваності, істинності та об'єктивності наукового пізнання, єдності теорії і практики, детермінізму), методологічних підходів (напрямів) та методів (філософсько-світоглядних, загальнонаукових, приватно-наукових), що дозволяють всебічно та комплексно дослідити та пізнати теорію і практику сучасного формування та розвитку виявлення і притягнення до відповідальності працівників правоохоронних органів в умовах побудови демократичної правової держави.

За сучасних умов, коли відбувається реформування органів державного управління, судової системи та системи правоохоронних органів, особливого значення набуває питання посилення авторитету органів державної влади, а отже, і протидії злочинам у сфері службової діяльності. Одним із найбільш розповсюджених та небезпечних злочинів цієї категорії є перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу.

Матеріали кваліфікаційної роботи рекомендується використовувати у навчальному процесі, підготовці проектів нормативно-правових актів, правозастосовній практиці.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
Розділ 1. Загальні засади дослідження кримінальної відповідальності за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу	12
1.1. Поняття та підстава кримінальної відповідальності в теорії кримінального права України.....	12
1.2. Поняття «працівник правоохоронного органу» та його змістова характеристика.....	32
Розділ 2. Характеристика ознак та кваліфікація перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу	46
2.1. Характеристика об'єктивних та суб'єктивних ознак перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу.....	46
2.2. Характеристика кваліфікуючих ознак перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу.....	57
2.3. Кваліфікація перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу.....	69
Розділ 3. Покарання за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу	80
ВИСНОВКИ	92
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	99

ВСТУП

З моменту проголошення державного суверенітету України, незалежності та своєї самостійності в економічній сфері – наша країна започаткувала свою самостійну та суверенну політику, в контексті якої надалі й розвивалось її кримінальне законодавство. Одна з найважливіших сфер суспільного благополуччя, а саме – внутрішня політика держави, проявляється через кримінальне законодавство країни. Розвиток активності населення дає поштовх для щоденного становлення кримінального права та кримінального законодавства на нових засадах, що особливо активно проявляється у перехідний період становлення державності.

Обов'язок держави відповідати за свою діяльність перед громадянами – це головний обов'язок держави, закріплений чинним законодавством України. Забезпечення належного рівня законності в діяльності митних органів та їх посадових осіб – це найефективніший засіб гарантування нормального, організаційного, правового, та соціального аспекту функціонування митної служби в Україні. Серед засобів забезпечення законності та належного рівня службової дисципліни одним з дієвих механізмів виступає саме механізм притягнення до кримінальної відповідальності працівників правоохоронних органів, що знайде своє науково-практичне відображення у змісті даного дослідження.

Актуальність визначеного дослідження неможливо переоцінити, оскільки саме притягнення до кримінальної відповідальності працівників правоохоронних органів за перевищення влади або службових повноважень, характеризується, як комплексне соціальне публічно-правове утворення, що гіпотетично може охоплювати майже всі сфери повсякденного життя людини і громадянина. У свою чергу, проблеми теоретичного та практичного визначення кримінальної відповідальності працівників правоохоронних органів України – це важлива тема для дослідження не тільки у вищих навчальних закладах серед студентів та викладачів дисципліни кримінального права, а й серед службовців та працівників даної сфери.

За сучасних умов, коли відбувається реформування органів державного управління, судової системи та системи правоохоронних органів, особливого значення набуває питання посилення авторитету органів державної влади, а отже, і протидії злочинам у сфері службової діяльності. Одним із найбільш розповсюджених та небезпечних злочинів цієї категорії є перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу. Суспільну небезпеку вчинення такого діяння становить його руйнівний вплив на різні сфери життя, підрив ефективності державного управління та авторитету влади в суспільстві. Про поширеність такого явища свідчать дані статистики МВС України, відповідно до якої кількість зареєстрованих фактів перевищення влади або службових повноважень надалі залишається досить високим. При цьому чисельність осіб, яких було притягнуто до кримінальної відповідальності, значно скоротилася, що обумовлюється наявністю у судово-слідчій практиці таких проблем, як: неправильне розуміння об'єктивної сторони і кваліфікуючих ознак перевищення влади або службових повноважень, відмежування його від суміжних злочинів.

Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу є цілком обґрунтованою й обумовлюється історичними, загально-соціальними і кримінально-правовими факторами.

Усе зазначене вище зумовлює актуальність питання дослідження кримінального законодавства про відповідальність за перевищення влади або службових повноважень працівників правоохоронних органів, підвищення дієвості його норм, що суттєво зменшить кількість цих злочинних проявів, обмежить їх негативний вплив на соціальні, економічні та політичні процеси в державі, мінімізує наслідки їх вчинення.

Проблеми дослідження кримінальної відповідальності працівників правоохоронних органів України за перевищення влади або службових повноважень – тематика, зумовлена проблемами суспільства, правотворчої та правозастосовної діяльності, вона відповідає потребам не лише сьогодення, але

й майбутніх часів, передбачає аналіз практики щодо видів відповідальності працівників правоохоронних органів, визначення об'єктивних, суб'єктивних та кваліфікуючих ознак перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу. Хоча визначена тематика є достатньо обговорюваною у вітчизняній науковій літературі, доцільність її подальшого доопрацювання є досить високою, оскільки формування та розвиток кримінально-правових норм – явище динамічне, а сучасний стан нормативних реформувань в Україні обумовлює необхідність чіткого визначення основних аспектів особливостей кримінальної відповідальності працівників правоохоронних органів України та невід'ємних складових цих загальнодержавних процесів. Також, хотілося б наголосити на тому, що дослідження особливостей кримінальної відповідальності працівників правоохоронних органів України за перевищення влади або службових повноважень – є важливою темою для аналізу не тільки у вищих навчальних закладах серед студентів та викладачів дисципліни кримінального права України, а й серед службовців та робітників, що прямо чи опосередковано, у своїй діяльності, охоплюють дану сферу.

Метою даної роботи є дослідження теоретичних аспектів та підходів до здійснення всебічного аналізу кримінальної відповідальності за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, а також формулювання на цій основі пропозицій щодо вдосконалення теоретичних положень кримінального права та чинного кримінального законодавства в умовах розбудови демократичної держави в Україні; дослідження науково-практичного закріплення питань теорії і практики притягнення до кримінальної відповідальності працівників правоохоронних органів України; упорядкування та систематизація кримінальної правотворчої і правозастосовної діяльності.

Задля досягнення зазначеної мети в магістерській роботі поставлені наступні завдання:

– визначити поняття та підстави кримінальної відповідальності в теорії кримінального права України, а також поняття та правове положення категорії «працівник правоохоронного органу» України;

– надати кримінально-правову характеристику перевищення влади або службових повноважень системі кримінального права;

– надати характеристику об'єктивних та суб'єктивних ознак перевищення влади працівником правоохоронного органу в контексті становлення державності України та її правотворення;

– надати характеристику об'єктивних та суб'єктивних ознак перевищення службових повноважень працівником правоохоронного органу;

– дослідити кримінально-правову характеристику кваліфікуючих ознак перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, надати їй юридичну характеристику та аргументувати роль та значення;

– провести аналіз покарань за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, з'ясувати їх зміст та перспективи законності притягнення до відповідальності.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері виконання службових обов'язків та функцій працівниками правоохоронних органів України, а також відносини, що виникають при притягненні працівників правоохоронних органів до кримінальної відповідальності за перевищення влади або службових повноважень.

Предметом дослідження є кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень.

Методи дослідження. Методологічну основу магістерської роботи становить система взаємопов'язаних концептуальних принципів (антропологізму, пізнаваності, істинності та об'єктивності наукового пізнання, єдності теорії і практики, детермінізму), методологічних підходів (напрямів) та методів (філософсько-світоглядних, загальнонаукових, приватно-наукових), що дозволяють всебічно та комплексно дослідити та пізнати теорію і практику сучасного формування та розвитку виявлення і притягнення до

відповідальності працівників правоохоронних органів в умовах побудови демократичної правової держави. Філософською світоглядною основою такого пізнання є діалектика, яка дає змогу розглядати феномен не добросовісного проходження служби працівників правоохоронних органів України, відповідальність працівників правоохоронних органів та її складових у динаміці. Магістральним методом дослідження став системний метод, який дозволив пізнати систему кримінального права України, як органічну єдність природного та позитивного, загальної й особливої частини, матеріального і процесуального, національного та міжнародного кримінального права, які, у свою чергу, складаються із системи інститутів і норм кримінального права, що регулюють відповідні суспільні відносини. Застосування структурно-функціонального методу дозволило розкрити зміст досліджуваного кримінально-правового явища через пізнання основних структурних елементів поняття та видів кримінальної відповідальності працівників правоохоронних органів України, юридичних зв'язків між ними та їх функціонального призначення у відповідній галузевій системі права. Історично-ретроспективний метод сприяв виявленню походження сучасного феномену відповідальності працівників правоохоронних органів України та його правових зв'язків з існуючими історично спорідненими явищами в праві.

Наукова новизна даного дослідження полягає в наступному: дослідження та систематизація результатів глибокого вивчення кримінально-правових норм, що визначають поняття, особливості, види та порядок притягнення до відповідальності працівників правоохоронних органів України, обґрунтування цілісної теорії багатоаспектної системи кримінального права України, а також опрацювання отриманих результатів та механізмів формування та розвитку кримінально-правових інститутів в умовах проведення кримінальної реформи.

Науково-теоретичною базою дослідження даної роботи виступають праці вітчизняних та зарубіжних учених з кримінального права, а також суміжних галузей права, які прямо чи опосередковано впливають на розвиток кримінального права та кримінального законодавства. А саме, свій неоціненний

вклад в розробку та обґрунтування питань боротьби зі службовими злочинами зробили: П.П. Андрушко, О.Ф. Бантишев, Д.В. Бараненко, І.А. Вартилецька, Б.В. Волженкін, А.В. Галахова, О.О. Дудоров, Б.В. Здравомислов, І.Ю. Зейкан, В.П. Коваленко, М.Д. Лисов, Р.Л. Максимович, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, В.І. Осадчий, О.Б. Сахаров, О.Я. Светлов, І.В. Терентьєв, М.І. Хавронюк, В.Г. Хашев, Ф.В. Шиманський та інші провідні науковці сучасності.

Не слід оминати увагою науковців, чиї праці послуговували загальнотеоретичними постулатами цього магістерського дослідження: М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, К.І. Белякова, А.М. Бойка, В.І. Борисова, П.А. Вороб'я, С.Б. Гавриша, В.О. Глушкова, Н.О. Гуторової, О.М. Джужі, К.П. Задой, В.П. Коваленка, М.Й. Коржанського, О.М. Костенка, М.Д. Лисова, С.Я. Лихової, О.А. Мартиненка, П.С. Матишевського, П.П. Михайленка, А.А. Музики, А.В. Наумова, Б.С. Нікіфорова, В.П. Петкова, В.М. Поповича, О.І. Рарога, А.В. Савченка, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, В.П. Тихого, Є.В. Фесенка, П.Л. Фріса, М.Я. Швеця, М.Д. Шаргородського, Н.М. Ярмиш, С.С. Яценка та інші.

Практична значущість результатів дослідження полягає в можливості ознайомлення з даною тематикою суб'єктів кримінального правотворення, осіб, що бажають займатися даним видом діяльності, а також студентів вищих навчальних закладів, не занурюючись у величезну кількість теоретичних джерел та джерел нормативної бази України.

Робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків, містить 109 сторінок тексту. Список використаних джерел включає 108 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАЦІВНИКОМ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

1.1. Поняття та підстава кримінальної відповідальності в теорії кримінального права України

Уявлення про відповідальність людини перед суспільством почали формуватися ще за часів Античності. Перші думки щодо відповідальності містяться у висловлюваннях Епікура і Сократа, працях Платона й Аристотеля. Тоді відповідальність сприймалась у взаємозв'язку із темами свободи, волі, дії, провини, вільного вибору, необхідності та індивідуальності.

У сучасній соціальній філософії відповідальність є однією з фундаментальних категорій, вона розглядається як один із найважливіших засобів соціалізації індивіда і пов'язується переважно з його здатністю бути відповідальним за все, що відбувається в дійсності загалом і в соціумі його проживання зокрема.

Відповідальність виступає певним регулятором суспільних відносин, який передбачає обов'язковість урахування й реалізації в процесі колективної життєдіяльності соціально значущих принципів і норм. Вона орієнтує як окремих людей, так і соціальні групи, спільноти на загально визнані суспільні ідеали.

Теорія юридичної відповідальності виокремилась у системі знань про соціальну відповідальність ще у ХХ столітті. На той час сформувалось стійке її розуміння, що і зараз вважається традиційним для юриспруденції більшості країн світу. Проте сучасний правовий розвиток, утвердження верховенства права та підвищення правосвідомості зумовлюють необхідність переоцінки та надання сучасного визначення та виокремлення особливостей поняття юридичної відповідальності.

Категорія юридичної відповідальності є інститутом будь-якої правової системи, однією з основних ознак права, необхідним елементом механізму його

дії [49; 2]. У загальнотеоретичній науковій літературі проблема визначення сутності юридичної відповідальності була предметом дослідження таких учених, як І. А. Безклубого, С. В. Бобровник, І. С. Гриценка, К. Г. Волинки, А. М. Колодія, Н. М. Крестовської, О. Ф. Скакун, Л. М. Стрельбицької, М. В. Цвіка та інших.

Аналіз особливостей юридичної відповідальності, як явища правової реальності, дозволить певною мірою впорядкувати знання та уявлення щодо її сутності, усунути термінологічну плутанину та неточність під час формулювання її дефініції задля правильного освітлення тематики щодо відповідальності працівників правоохоронних органів України.

У загальнотеоретичній науковій літературі існують різні підходи до розуміння сутності юридичної відповідальності. На сьогоднішній день, вважається, що найбільш узагальнюючою та повною є класифікація найпоширеніших підходів щодо визначення поняття «юридична відповідальність» та її сутності колективу авторів, під керівництвом І. А. Безклубого. Серед різних поглядів щодо сутності юридичної відповідальності, вчені виокремлюють наступні: а) юридична відповідальність є видом державного примусу; б) є обов'язком порушника зазнати негативних наслідків учиненого ним правопорушення; в) є специфічним правовим відношенням; г) є покаранням за правопорушення; ґ) є системою цивільно-правових засобів захисту цивільних прав та інтересів і здійснення карально-виховного впливу на правопорушників [48; 346].

Так, М. М. Марченко, визначає юридичну відповідальність як застосування до особи, яка скоїла правопорушення, засобів державного примусу, які передбачені санкцією порушеної норми, в установленому для цього процесуальному порядку [80; 655].

На думку Р. Т. Мухаєва, юридична відповідальність – це застосування засобів державного примусу до порушника за скоєне ним протиправне діяння, пов'язане з тим, що винний зобов'язаний перетерпіти особисте чи майнове позбавлення [92; 489].

М. С. Малєїн зазначає, що будь-яка юридична відповідальність є покаранням, як реакцією на порушення інтересів, що охороняються правом будь-якої галузі [72; 19].

На думку Л. С. Явича, юридична відповідальність у спрощеному розумінні являє собою застосування відповідної санкції порушеної норми права [107; 136].

У зв'язку з тим, що юридична відповідальність тісно пов'язана з правом і державним примусом, деякі вчені розглядають її як правовідносини, у рамках котрих держава має право застосувати певні заходи примусу до суб'єктів, які вчинили правопорушення і зобов'язані зазнавати втрат чи обмежень, передбачених санкціями норм права [55; 247]. У межах висвітленої позиції, юридична відповідальність являє собою регульовані нормами права суспільні відносини між державою в особі її спеціальних органів і правопорушником [91; 543].

Звернімо увагу на те, що з позиції І. С. Канзафарової, юридична відповідальність розуміється як система правових засобів захисту прав та інтересів і здійснення карально-виховного впливу на правопорушників; засіб державно-правового примусу [62; 102].

Узагальнюючи викладений вище матеріал, можна зазначити, що юридична відповідальність є особливим різновидом соціальної, тобто соціальна відповідальність є родовим поняттям відносно усіх її різновидів. Особливості соціальної відповідальності, а також усіх її різновидів є предметом дослідження філософії, етики, соціології, політології, релігії, тощо. Потрібно розуміти, що будь-яка відповідальність це завжди певний обов'язок особи здійснити власний вибір поведінки відповідно до тих норм, що існують у будь-якій сфері суспільства і відображають його інтереси. В свою чергу, будь-яка особа має сприйняти необхідний обов'язок звітувати перед суспільством за свій вибір і зазнати покарання у разі недодержання вимог соціальної норми.

У найзагальнішому вигляді юридична відповідальність представляє собою різновид соціальної відповідальності, який закріплює чинне законодавство

України і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника пізнати примусового позбавлення цінностей, що йому належать. Іншими словами, це застосування до винної особи примусових заходів за вчинене правопорушення. Проте масивна кількість науковців у сфері теорії права мають своє трактування щодо даної категорії, тому пропонується розглянути плюралізм підходів щодо визначення цього поняття, а також його особливостей, найбільш видатних правників сучасності.

Професор, Л. М. Стрельбицька, визначає однозначне трактування інституту юридичної відповідальності, як застосування до правопорушників, в особливому процесуальному порядку, передбачених санкцією правової норми заходів державно-правового примусу, що виражаються у формі обмежень (позбавлень) особистого, організаційного, майнового характеру. Також вчена виокремлює основні специфічні риси юридичної відповідальності:

- 1) вона визначається нормами права;
- 2) є зовнішнім впливом, спрямованим на правопорушника;
- 3) спричиняє негативні для правопорушника наслідки особистого, організаційного та майнового характерів;
- 4) застосовується лише за здійснене протиправне діяння;
- 5) нерозривно пов'язана з державно-правовим примусом у формах право відновлювальних, а за потреби, каральних заходів;
- 6) застосовується тільки уповноваженими органами в межах їхньої компетенції, визначеної законом;
- 7) покладається і реалізується в особливих процесуальних формах. [95; 224]

Доктор юридичних наук, професор М. В. Цвік визначає, що юридична відповідальність – це передбачені нормами права і здійснювані в правових відносинах у процесуальному порядку уповноваженими державною суб'єктами засоби державного примусу до особи, яка вчинила правопорушення, що тягне для неї обов'язок зазнавати несприятливих наслідків особистого, майнового або організаційного характеру, вид і міра яких передбачені санкціями правових

норм. На його думку, специфіка юридичної відповідальності полягає в тому, що вона перш за все завжди оцінює минуле, тобто це відповідальність за дію, яка вже була вчинена. Тим самим вона відрізняється від організаційної, політичної, моральної та інших видів відповідальності, які спрямовані на майбутнє. Вона встановлюється за порушення юридичних вимог, а не за їх виконання. Така відповідальність може встановлюватися і здійснюватися за відповідними юридичними процедурами лише державою з притаманною їй можливістю використовувати заходи державно-владного примусу. [56; 375-376]

На думку М. В. Цвіка, юридичній відповідальності притаманний ряд особливостей, якими вона відрізняється з-поміж інших видів відповідальності, а саме:

1) вона полягає в офіційній негативній оцінці з боку суспільства і держави поведінки правопорушника, яка має вираз офіційного правозастосовного акта, виданого від імені держави її уповноваженим органом;

2) існує обов'язкова наявність визначених законом фактичних підстав, застосовується тільки за реально вчинене правопорушення, яке містить у собі всі ознаки складу правопорушення;

3) існує необхідність наявності юридичних підстав, тобто закріплених законодавчо правових норм;

4) пов'язана з державним примусом у формах каральних і правовідновлюючих заходів, які також відображаються у правозастосовному акті;

5) здійснюється шляхом примусового поновлення порушених прав та покарання правопорушника;

6) застосовується лише до суб'єктів, винних у вчиненні конкретного правопорушення власними діями;

7) здійснюється виключно уповноваженими державою компетентними органами відповідно до приписів матеріальних і процесуальних правових норм;

8) здійснюється в рамках правозастосовної діяльності з додержанням процесуальних форм, що встановлені процесуальним законом. [56; 376]

В свою чергу, О. Ф. Скакун, визначає юридичну відповідальність, як різновид соціальної відповідальності. Автор наголошує, що в юридичній науці юридична відповідальність існує у двохаспектному розумінні: позитивному (проспективному, або заохочувальному) аспекті, а також негативному (ретроспективному, або охоронному) аспекті.

Позитивний аспект юридичної відповідальності передбачає заохочення за виконання корисних для суспільства та держави варіантів поведінки на рівні, що перевищує загальні вимоги, тобто морально свідоме ставлення до виконання особою своїх обов'язків.

Негативний аспект юридичної відповідальності передбачає покарання за вчинене правопорушення, тобто саме тут впливає юридична характеристика невиконання особою своїх обов'язків.

Виходячи з вищезазначених положень, О. Ф. Скакун дає наступне визначення дефініції «юридична відповідальність» – це передбачені законом вид і міра державно-владного (примусового) зазнання особою втрат благ особистого, організаційного і майнового характеру за вчинене правопорушення.

Поряд із визначенням категорії юридичної відповідальності, авторка наділяє її наступними особливостями:

1) юридична відповідальність спирається на державний примус у формі каральних і правовідновлюючих (компенсаційних) способів;

2) виражається в обов'язку особи зазнавати певних втрат – позбавлення конкретних благ особистого (позбавлення волі, посади, тощо), організаційного і майнового характеру (конфіскація майна, штраф) за свою вину, тобто нести кару, яка є новим, додатковим юридичним обов'язком, що не існував до правопорушення;

3) настає лише за вчинені або вчинювані правопорушення у разі встановлення складу правопорушення;

4) здійснюється компетентним органом у суворій відповідності з законом, а саме – з санкціями норм права, якими встановлюється вид і міра втрат;

5) здійснюється в ході правозастосовної діяльності за дотриманням певного процедурно-процесуального порядку і форм, встановлених законом. [96; 430-432]

Загальновідома у юридичних колах, професор, Н. М. Крестовська, також розглядає юридичну відповідальність, як один із видів соціальної відповідальності, де соціальна відповідальність виступає, як – ставлення суспільства до вчинків особи з погляду виконання нею соціальних норм. Вона зумовлюється необхідністю підпорядкувати, координувати та коректувати в процесі спільної діяльності дії кожного з діями інших, приватний інтерес погоджувати із загальним. На її думку, юридична відповідальність відрізняється від усіх видів соціальної лише тим, що вона ґрунтується на нормативних вимогах, які забезпечується в необхідних випадках державним примусом.

Особливостями юридичної відповідальності, Н. М. Крестовська виділяє наступні чинники:

1) юридична відповідальність спирається на державний примус, який реалізується через діяльність спеціальних державних органів (поліція, державні пенітенціарні установи, виконавча служба), або інших суб'єктів, уповноважених на цю діяльність державою;

2) тягне за собою певні негативні наслідки для правопорушника, які виражаються в особистих обмеженнях (наприклад, позбавлення або обмеження свободи, позбавлення права займатися певним видом діяльності) та/або майнових стягненнях (конфіскація майна, обов'язок відшкодувати заподіяний збиток);

3) є реакцією на винне антисуспільне діяння, тобто думки, почуття або бажання вчинити правопорушення, не реалізовані зовні, не можуть бути підставою для притягнення особи до юридично відповідальності;

4) має процесуальну форму втілення, а саме, юридична відповідальність реалізується компетентним органом держави в строгій відповідності до встановленої законом процедури. [93; 356]

К. Г. Волинка дає наступну характеристику юридичної відповідальності: це одна з форм соціальної відповідальності, сутність якої полягає в обов'язку індивіда виконувати вимоги, що висуваються до нього суспільством, державою або іншими індивідами. На його думку, юридична відповідальність є важливим елементом правового регулювання суспільних відносин, суть якого полягає в цілеспрямованому впливі на поведінку індивідів за допомогою юридичних засобів з метою впорядкування суспільних відносин, надання їм системності і стабільності, уникнення різких загострень соціальних конфліктів, втілення принципів соціальної справедливості тощо. За допомогою юридичної відповідальності встановлюються дієві механізми охорони і захисту суспільних відносин від неправомірних посягань шляхом покарання діянь, які порушують умови нормального розвитку суспільства, суперечать інтересам держави, суспільства в цілому і окремих індивідів.

В своїй роботі Волинка посилається на К. Маркса, який визначає відповідальність як засіб самозахисту суспільства проти порушення умов його існування.

Також автор наділяє юридичну відповідальність наступними специфічними лише для неї особливостями:

- 1) фактичною підставою її виникнення виступає правопорушення;
- 2) притягнення правопорушника до юридичної відповідальності здійснюється в певному процесуальному порядку в результаті здійснення правозастосовної діяльності;
- 3) притягнення до відповідальності здійснюється уповноваженими державними органами та їх посадовими особами, яким притаманний державно-владний характер;
- 4) важливим аспектом юридичної відповідальності є чітка нормативна регламентація її здійснення;
- 5) притягнення до юридичної відповідальності є невіддільним від державного примусу;

б) наявність втрат для винної особи, які передбачені чинним законодавством.

Виходячи з вищезазначеного, науковець представляє нам свою особисту дефініцію юридичної відповідальності, а саме, на його думку, юридична відповідальність – це застосування до особи, що скоїла правопорушення, примусових заходів, передбачених санкцією порушеної норми, у встановленому для цього процесуальному порядку від імені держави і на підставі закону. [94; 182]

Проаналізовані вище підходи до визначення поняття та особливостей дефініції «юридична відповідальність» дають змогу зробити висновок про те, що ця категорія є достатньо висвітленою у сучасній правничій науці серед теоретиків права, а також перейти до визначення кримінальної відповідальності у загальній теорії кримінального права.

Висвітлюючи поняття кримінально-правової відповідальності, необхідно зазначити, що цей конкретний вид юридичної відповідальності настає за вчинення злочинів. Повноваженнями притягнення до цього виду відповідальності наділений лише суд, а стосовно підозрюваного діє презумпція невинуватості. Кримінальна відповідальність – це обов'язок винної особи, яка вчинила злочин, понести призначене їй судом справедливе покарання у вигляді певних майнових, особистих, організаційних позбавлень. Кримінальне покарання насамперед повинно виконати превентивну функцію – соціально бажаному напрямі вплинути на правопорушника, на певний час обмеживши його щодо вчинення інших злочинів, а також дати можливість усвідомити небезпечність власних вчинків, виправитися, сформувані мотиви правомірної поведінки. Кримінальна відповідальність обмежує особу в деяких суб'єктивних правах, судимість може бути перешкодою для обіймання певних посад, обмеженням у здійсненні особливих видів діяльності, у виїзді за кордон. На думку Ю. М. Ткачевського, кримінальна відповідальність є обов'язком особи, яка вчинила злочин, зазнати заходів державного примусу, а також несприятливі

каральні наслідки, що зазнаються особою, засудженою судом за вчинення злочину [98; 318].

Державні заходи реагування, передбачені кримінальним законодавством щодо осіб, які вчинили злочин, умовно можна поділити на дві групи: перша охоплює форму реагування на вчинений злочин звільненням від кримінальної відповідальності, друга – реалізацією кримінальної відповідальності. У Кримінальному кодексі України неодноразово вживається термін «кримінальна відповідальність», але зміст його не розкривається. У науці кримінального права також немає єдиного розуміння кримінальної відповідальності. Вчені дискутують в основному стосовно двох позицій, а саме:

1) кримінальна відповідальність – це обов’язок особи відповідати за вчинений нею злочин і терпіти певні обмеження примусового характеру, або обов’язок особи, покладений на неї кримінальним законом, не вчиняти злочин;

2) відповідальність – це судове накладення на особу, яка вчинила злочин, заходів державного осуду та примусу. Існування багатьох думок з цього приводу зумовлено, зокрема, відсутністю законодавчого визначення кримінальної відповідальності.

Як зазначає М.С. Строгович, правильне розуміння відповідальності важливе і в політичному, і в соціальному, і в юридичному значенні, воно відіграє велику роль для наукової розробки проблеми прав особи, суб’єктивних прав для вдосконалення законодавства в цій галузі, для підвищення відповідальності державних органів, громадських організацій, службових осіб за покладені на них обов’язки [89, 76].

Поняття кримінальної відповідальності і форми її реалізації досліджували, зокрема, такі вчені, як Ю.В. Баулін, Я.М. Брайнін, С.М. Братусь, М.І. Загородніков, М.П. Карпушин, М.Й. Коржанський, В.І. Курляндський, С.Г. Келіна, Н.С. Лейкіна, А.І. Марцев, П.С. Матишевський, А.В. Наумов, М.О. Огурцов, О.І. Санталов, В.В. Скибицький, М.С. Строгович, М.О. Стручков, А.Н. Тарбагаєв, Ю.М. Ткачевський, С.С. Яценко.

Найбільш поширеним серед вчених є визначення кримінальної відповідальності як певного обов'язку особи, що вчинила злочин. Наприклад, обов'язок:

- підлягати дії кримінального закону;
- відповідати за поведінку, що розцінюється кримінальним законом як злочин;
- давати звіт у своїх діях;
- зазнавати заходів державного впливу, давати звіт про свої суспільно небезпечні дії та піддаватися кримінальному покаранню.

Деякі автори не поділяють погляд, згідно з яким кримінальна відповідальність розуміється як певний обов'язок. Так, на думку А.І. Марцева, якщо про визначення кримінальної відповідальності говорити з позиції загального і спеціального запобігання злочинів, то не можна не зауважити, що відповідальність для громадян насамперед є не обов'язком зазнати покарання, а можливістю держави (її правом) притягти до неї правопорушника, що дає підстави розглядати кримінальну відповідальність значно ширше, ніж обов'язок [73; 19]. На думку Ю.М. Ткачевського, правовий обов'язок не може ототожнюватися з правовою відповідальністю. Правовий обов'язок особи, засудженої за вчинення злочину, виконується в примусовій формі, всупереч волі зобов'язаної особи. Отже, відповідальність – це не обов'язок перетерпіти наслідки вчиненого правопорушення, а само їх перетерпіння у стані примусу [97; 38]. Такої ж думки дотримується і М.І. Загородніков, зазначаючи, що кримінальна відповідальність – це реальне застосування кримінально-правової норми, яке відображається в негативній оцінці судом поведінки особи, що вчинила злочин, і в застосуванні до неї заходів державного примусу; до змісту кримінальної відповідальності входять призначене судом покарання і його виконання [59; 39-40].

За словами С.М. Братуся, відповідальність – це вже є виконання під примусом обов'язку. Обов'язок, на думку автора, може бути виконаним чи ні, але коли настає відповідальність, тобто приводиться в дію апарат примусу,

вибору у відповідальній особі нема – вона не може не виконати дій, котрі складають зміст обов'язку, що реалізується [47; 103]. Ми поділяємо позицію вчених, які вважають, що кримінальна відповідальність – це один з видів юридичної відповідальності, суть якого полягає в осуді від імені держави за вироком суду особи, яка вчинила злочин, і застосуванні до неї державного примусу у формі покарання або інших заходів кримінальної відповідальності, передбачених Кримінальним кодексом. Зазначимо, що відповідно до кримінального законодавства України винна особа підлягає відповідальності за минулу поведінку, тобто за вже вчинене суспільно небезпечне діяння. Сутність кримінальної відповідальності полягає, зокрема, в негативній оцінці вчиненого злочину і особи, яка його вчинила, з боку держави та її органів. Через те не викликає сумніву думка Ю.В. Бауліна, що «поняття кримінальної відповідальності відбиває факт реальної взаємодії особи, яка вчинила злочин, і спеціальних органів держави. Така взаємодія врегульована нормами кримінального права і тому протікає в межах певних правовідносин, які називаються кримінально-правовими відносинами» [68; 29]. Отже, кримінальна відповідальність настає за винне, суспільно небезпечне і протиправне діяння; відбивається у формі державного примусу; супроводжується державним осудом і тягне негативні наслідки для злочинця; існує і реалізується у межах кримінальних правовідносин. Момент виникнення цих відносин визначається по-різному. Одні автори вважають, що з моменту порушення кримінальної справи, інші – з моменту притягнення особи як обвинуваченої або навіть з моменту постановлення обвинувального вироку суду чи набрання ним чинності. На нашу думку, кримінальні правовідносини виникають об'єктивно і не залежать від суб'єктивного фактора – дій відповідних посадових осіб та їх оформлення в процесуальному порядку. Факт вчинення злочину як об'єктивну підставу виникнення правовідносин може бути й не встановлено, але від цього він не втрачає реальності свого існування. Такий юридичний факт взагалі не можна зводити до встановлення ознак злочину будь-ким, зокрема слідчим чи судом. Помилково винесений вирок – як обвинувальний, так і виправдувальний

– не може «скасувати» реально вчиненого злочину або, навпаки, зробити його реальністю. Тому останнє не пов'язане з фактом виявлення його ознак органами досудового розслідування чи винесення судом обвинувального вироку. Якщо злочин вчинено, але правоохоронні органи не встановили його, кримінально-правові відносини існують, оскільки і є вчинення злочину об'єктивною реальністю, яка повинна бути пізнана та встановлена слідством і судом. Саме вчинення злочину є тим юридичним фактом, який надає суду право визнати особу винною і покладає обов'язок на неї відповісти за вчинений злочин перед державою згідно з санкцією порушеної кримінально-правової норми [78; 249].

Як зазначає М.С. Строгович, вирок суду не робить людину злочинцем, а визнає злочинцем того, хто вже є злочинець, хто став ним у момент вчинення злочину (якщо обвинувальний вирок винесено правильно) [70; 89]. Отже, кримінально-правові відносини виникають з моменту, коли особа вчинила злочин. Саме в цей час між особою і державою встановлюється правовий зв'язок, який характеризується виникненням взаємних прав і обов'язків обох сторін правовідносин. Реалізація цих прав і обов'язків, що відбувається в рамках кримінально-правових відносин, на певній стадії їх розвитку й утворює кримінальну відповідальність. Держава отримує право обмежити правовий статус злочинця, а останній підлягає кримінальній відповідальності та зобов'язаний стерпіти певні позбавлення й обмеження. З моменту вчинення суспільно небезпечного діяння, що містить склад злочину, передбачений Кримінальним кодексом України, виникає підстава для кримінальної відповідальності.

Безпосередньо кримінальна відповідальність настає після доведення вини особи в законному порядку і встановлення її обвинувальним вирокком. Таким чином, кримінальна відповідальність набуває форми свого реального існування після засудження особи судом за вчинене діяння і винесення обвинувального вироку. Момент виникнення кримінальної відповідальності не є загальновизнаним у науці кримінального права, і вчені пов'язують його з

різними обставинами, наприклад: із вчиненням злочину (М.Й. Коржанський, Н.С. Лейкіна, П.С. Матишевський); з пред'явленням особі обвинувачення (А.І. Марцев, М.О. Стручков); із застосуванням процесуальних запобіжних заходів (М.О. Огурцов); з постановленням обвинувального вироку (О.І. Санталов); з набранням обвинувальним вироком чинності (А.Н. Тарбагаєв). Складність аналізованої проблеми засвідчує і той факт, що згідно з рішенням Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р. у справі за конституційним поданням МВС України щодо офіційного тлумачення положень ч. 3 ст. 80 Основного Закону сам факт порушення кримінальної справи щодо конкретної особи, затримання, взяття під варту, пред'явлення їй обвинувачення не можна визнати як кримінальну відповідальність. Остання настає лише з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду [34; 115]. Шкода, що Конституційний Суд України не дав визначення самого інституту кримінальної відповідальності (без цього складно, та й некоректно аналізувати будь-які питання, пов'язані з кримінальною відповідальністю), не розглянув його існування у межах кримінально-правових відносин, використав поняття «кримінальне переслідування», а також не визначив момент припинення кримінальної відповідальності. Держава як один із суб'єктів кримінально-правових відносин має право не лише покласти на особу, котра вчинила злочин, кримінальну відповідальність, але й уповноважена відмовитися від цього. Звільнення від кримінальної відповідальності, на яких би підставах воно не здійснювалось, означає визнання особи винною. Інакше кажучи, у будь-яких випадках особу може бути звільнено від кримінальної відповідальності лише тоді, коли вона вчинила діяння, яке містить склад злочину, тобто коли є передбачена кримінальним законом підстава кримінальної відповідальності. Як справедливо зазначає С.С. Яценко, це положення має важливе значення для дотримання принципу законності, охорони прав громадян. Не можна «звільняти» від відповідальності тих осіб, у діях яких відсутній склад будь-якого злочину [67; 344]. Кримінально-правові і кримінально-процесуальні норми про звільнення від кримінальної

відповідальності і покарання можуть застосовуватися лише у випадках, коли дії обвинуваченого є злочинними й караними.

Окремі автори вважають, що реалізація кримінальної відповідальності зазначеними формами не вичерпується. Так, С.Г. Келіна зауважує, що відповідальність як правовий наслідок злочинної поведінки може бути реалізована і звільненням від кримінальної відповідальності з nereабілітуючих підстав (із застосуванням інших заходів впливу або без застосування будь-яких заходів впливу) [63; 101]. На думку деяких науковців, існують випадки, коли кримінальна відповідальність може бути припинена миттєво: або з пострілом, що позбавив життя засудженого до смертної кари, або зі смертю (природною чи насильницькою) особи, яка вчинила злочин. Звільнення від кримінальної відповідальності слід відрізняти від випадків, що виключають кримінальну відповідальність. Передумовою звільнення від кримінальної відповідальності є насамперед наявність підстави для такої відповідальності, тобто наявність у вчиненому діянні складу злочину та достатньої суспільної небезпеки (ч. 1 ст. 2 КК). Відсутність цих обставин виключає кримінальну відповідальність. Кримінальне законодавство передбачає ряд норм, що виключають кримінальну відповідальність, наприклад: неосудність особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння (ч. 2 ст. 19 КК); добровільна відмова співучасників (ч. 1, 2 ст. 31 КК). Різновидами реалізації прав і обов'язків суб'єктів кримінальних правовідносин, зокрема звільнення від кримінальної відповідальності та її припинення, вважає А.В. Наумов, зазначаючи, що можливими є випадки, коли висновок про реалізацію примусово-караних наслідків, пов'язаних із вчиненням передбаченої кримінальним законом суспільно небезпечної дії або бездіяльності (особу притягнуто до кримінальної відповідальності), або про неможливість такої реалізації (особу ще не було притягнуто до кримінальної відповідальності) не залежить ані від післязлочинної поведінки, ані від розсуду правозастосовних органів і доцільності застосування до особи заходів кримінальної відповідальності. У цих випадках, на думку автора, зазначений висновок взагалі не належить до компетенції правозастосовних органів, що

дозволяє відокремити їх від звільнення від кримінальної відповідальності і виділити самостійну форму остаточної реалізації кримінальної відповідальності – її припинення [100; 28–29].

Отже, зазначимо, що кримінальна відповідальність не може існувати поза кримінально-правовими відносинами, більше того, вона – наслідок їхнього виникнення. Змістом цих правовідносин є стосунки їх суб'єктів із приводу прав та обов'язків, що визначаються нормами кримінального права. Та чи інша форма реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків суб'єктів кримінально-правових відносин є водночас їх припиненням і реалізацією кримінальної відповідальності. Стосовно певної категорії злочинців реалізація їх обов'язків пов'язується з частковим відбуттям покарання (ст. 81, 82 КК), можливе також і умовне припинення кримінальних правовідносин (ст. 75 КК). [106; 152]

Диференціація кримінальної відповідальності – це, в першу чергу, процес законодавчої діяльності, сутність якої полягає у встановленні в кримінальному законі різного обсягу кримінальної відповідальності суб'єкта злочину залежно від наявності обставин, які передбачені КК та впливають на законодавчу оцінку зміни ступеня суспільної небезпеки посягання. Видається, що саме ці обставини відіграють роль засобів диференціації кримінальної відповідальності. В юридичній літературі для позначення аналізованого поняття науковці використовують різні терміни:

- 1) засоби диференціації [74; 166];
- 2) способи диференціації [41; 23];
- 3) критерії диференціації [51; 70].

У зв'язку з цим необхідно визначити, який же із запропонованих науковцями термінів найбільш вдало підходить для назви обставин, які впливають на законодавчу оцінку ступеня суспільної небезпеки посягання та відповідно на обсяг кримінальної відповідальності. Для з'ясування значення цих термінів насамперед потрібно встановити їх загальноживане значення. Так, під «засобом» слід розуміти: 1) спосіб, прийом, захід, якась спеціальна дія,

що дає можливість здійснити щось; 2) те, що служить знаряддям у якійсь справі [79; 96].

«Спосіб» же роз'яснюється як: 1) певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось; 2) те, що служить знаряддям, засобом і т. ін. у якій-небудь справі, дії [79; 343]. Синонімами до слова «спосіб» вказуються засіб, прийом, лад, чин, зразок [85; 665]. Слово «критерій» визначається як підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило [84; 167]. Отже, слова «спосіб» та «засіб» є близькими за змістом, оскільки є синонімами, а от «критерій» слід розуміти як певну ознаку, що береться за основу оцінки, порівняння чи класифікації чого-небудь. Звідси виходить, що засоби (чи способи) диференціації та критерії диференціації – це два відмінні за своїм змістом поняття. Видається, що критерієм диференціації є те, що слугує основою встановлення різного обсягу кримінальної відповідальності, а саме: ступінь суспільної небезпеки посягання. Що стосується ж «засобу» і «способу», то виходячи із загальноживаного значення змісту цих слів, їх слід вважати тотожними за значенням та використовувати як синоніми. Однак використання їх для позначення окремих явищ кримінально-правового характеру потребує особливого підходу до інтерпретації відповідних понять. Так, загальновідомо, що ознаками, які характеризують об'єктивну сторону складу злочину є спосіб вчинення злочину та засіб вчинення злочину. Для характеристики злочинної дії важливе значення має спосіб вчинення злочину, що становить сукупність (систему) прийомів і методів, які використовуються при вчиненні злочину [68; 68]. Засоби вчинення злочину – це предмети матеріального світу, що застосовуються злочинцем при вчиненні суспільно небезпечного діяння [68; 69]. Отже, як бачимо, для кримінального права зміст термінів «спосіб» та «засіб» – різний. Спосіб означає сукупність чи послідовність вчинення певних прийомів або дій для досягнення певного результату, а засіб характеризує певний предмет, що є необхідним для досягнення цього результату. Саме тому видається доцільним вважати способом диференціації кримінальної відповідальності певний прийом

використання засобу диференціації, а засобом диференціації – ті обставини, що передбачені у кримінальному законі та впливають на законодавчу оцінку зміни ступеня суспільної небезпеки посягання.

Підстава кримінальної відповідальності – її поняття, сформульоване в статті 2 Кримінального кодексу України, яка має таку ж назву і в частині першій, визначає, що «підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом» [6]. У частині другій цієї статті відтворюється конституційне положення про презумпцію невинуватості (частина перша статті 62 Конституції України): «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» [5]. Саме вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого законом, є фактичною підставою кримінальної відповідальності.

Злочин як підстава кримінальної відповідальності характеризується чотирма елементами (об'єкт, суб'єкт, об'єктивна та суб'єктивна сторони злочину), які утворюють склад злочину. Те чи інше суспільно небезпечне діяння є злочином лише за умови, що воно містить у собі склад злочину, передбаченого законом – лише наявність у вчиненому особою суспільно небезпечному діянні складу злочину свідчить про скоєння нею злочину. Якщо у діянні особи встановлено склад злочину, то тим самим встановлено вчинення нею злочину. Отже, притягнути особу до кримінальної відповідальності можна лише тоді, коли у вчиненому нею суспільно небезпечному діянні є склад злочину, передбачений законом. Тому в літературі і правозастосовній практиці визначають, що нормативно-правовою (законною) підставою кримінальної відповідальності є склад злочину. Відсутність у діянні особи складу злочину означає відсутність підстави кримінальної відповідальності і навпаки. Підстава кримінальної відповідальності має місце з моменту вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину. Останній, з точки зору логіки, ні що інше як зміст (основний) злочину. Для реалізації кримінальної

відповідальності необхідним є обвинувальний вирок, який розглядається у цьому аспекті як процесуальна правова підстава кримінальної відповідальності. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину (частина друга статті 62 Конституції України). Доведення наявності підстави кримінальної відповідальності покладається на органи, які проводять досудове розслідування, та прокуратуру [29], а перевірку звинувачення, вирішення питання про те, чи має місце підстава кримінальної відповідальності – право і обов'язок суду. Якщо в інкримінованому особі діяння немає складу злочину, тобто відсутня підстава кримінальної відповідальності, кримінальне провадження не може бути порушено, а порушене провадження підлягає закриттю. Якщо ж провадження передано до суду – виноситься виправдувальний вирок.

Згідно з Кримінальним кодексом України законодавство про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальноправових принципах і нормах міжнародного права (ч. 2 ст. 3); закони України про кримінальну відповідальність, прийняті після набуття чинності Кримінальним кодексом, включаються до нього з часу набрання ним чинності (ч. 2 ст. 3); злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки Кримінальним кодексом (ч. 3 ст. 3); застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено (ч. 4 ст. 3); злочином є передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину (ч. 1 ст. 11). З цих законодавчих положень випливає, що тільки законодавство про кримінальну відповідальність встановлює об'єктивні та суб'єктивні ознаки, сукупність яких утворює підставу кримінальної відповідальності. Склад злочину визначається нормами як Загальної так і Особливої частин Кримінального кодексу України. У зв'язку з цим склад злочину має місце як при закінченому, так і при незакінченому злочині (готуванні до злочину та замаху на злочин), у діях як виконавця злочину, так і інших співучасників злочину. При незакінченому злочині є склад

готування до злочину чи склад замаху на злочин, а при співучасті у злочині – склад співучасті у злочині, що відбивається в їх кваліфікації. На базі матеріального поняття злочину (ст. 11 КК України) у статтях Особливої частини Кримінального кодексу України визначаються конкретні склади злочинів, перелік яких є вичерпним. У частині першій ст. 2 КК України передбачена загальна підстава кримінальної відповідальності за вчинення будь-якого злочину. Але кримінальна відповідальність може мати місце лише тоді, коли в діянні особи є склад конкретного злочину. Тому в кожному окремому випадку повинна бути встановлена підстава кримінальної відповідальності за даний конкретний злочин, відповідність вчиненого суспільно небезпечного діяння складу злочину, передбаченого диспозицією певної статті Особливої частини Кримінального кодексу України. Тільки при встановленні у діянні особи певного конкретного складу злочину, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу України, можлива кримінальна відповідальність. Якщо у діях особи не встановлено складу злочину, кримінальна відповідальність не може мати місця ні за яких умов. У радянській літературі висловлювалася думка, що підставою кримінальної відповідальності є не склад злочину, а вина, винуватість, особливі властивості злочинця тощо. Ця позиція не узгоджується з захистом прав і свобод людини і громадянина [3], ставить визнання підстави кримінальної відповідальності в повну залежність від розсуду правоохоронних органів і суду, ігнорує те, що підстава кримінальної відповідальності за одні й ті самі юридично однакові діяння має бути визначена у законі і бути єдиною в усіх випадках застосування даного закону. Інша справа, що наявність складу злочину у діянні особи, хоча і є необхідною і достатньою підставою кримінальної відповідальності, але автоматично не вирішує питання про притягнення до кримінальної відповідальності в тих чи інших конкретних випадках. Остаточне вирішення питання про доцільність кримінальної відповідальності залежить не тільки від складу злочину, а й від урахування інших певних обставин справи, які не входять до складу злочину, знаходяться за його межами. У той же час ці

обставини не можуть зробити злочинне діяння незлочинним і, навпаки, незлочинне – злочинним.

Крім правової підстави, кримінальна відповідальність, як й інші види юридичної відповідальності фізичних осіб, має і загально-теоретичну підставу, яка далеко виходить за межі кримінального права і права взагалі і пов'язана з розв'язанням суто філософських проблем причинності, детермінізму, свободи волі тощо. [99; 245]

Існування відповідальності, і зокрема кримінальної, визначення, чому і за що особа несе відповідальність, на чому базується право держави вимагати певної поведінки і притягати за злочини та інші правопорушення тощо, обґрунтовується тим, що людина має, хоча й відносну, але реальну об'єктивну свободу вибору своєї поведінки і, таким чином, можливість не порушувати правові заборони, утримуватись від цього, діяти (вчиняти) інакше. Це і є загальнотеоретичною підставою відповідальності людини за вчинені нею дії. Саме тому юридична відповідальність, і перш за все кримінальна, здатна примушувати обирати правові, незлочинні варіанти, способи поведінки.

Таким чином, можна визначити, що кримінальна відповідальність – це особливий кримінально-правовий інститут, у межах якого здійснюється реагування держави на вчинений злочин і який полягає у здійснюваному судом осуді порушника, викладеному в обвинувальному вирoku, та, як правило, у застосуванні до нього заходів кримінально-правового впливу.

В свою чергу, підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого нормами чинного кримінального законодавства України.

1.2 Поняття «працівник правоохоронного органу» та його змістовна характеристика

Вживання терміна «працівник правоохоронного органу», що використовується національним законодавством та вживається в сучасному

науковому обігу, бере свій початок з кримінального законодавства колишньої Української РСР. Вживання терміна «правоохоронні органи» та «працівник правоохоронних органів», що використовуються в сучасному законодавстві незалежної України, було започатковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР «Про посилення правового захисту працівників правоохоронних органів» від 18 січня 1991 року. У цьому Указі, який встановив кримінальну відповідальність за посягання на здоров'я, життя, гідність, безпеку, свободу, майно суддів, народних засідателів, працівників міліції, органів внутрішніх справ, прокуратури, державної безпеки, народних дружинників та військовослужбовців і їх близьких родичів у зв'язку з їхньою службовою діяльністю або ж за їх образу, погрозу, чи втручання в їхню діяльність. Поряд з вказаними суб'єктами, які, згідно з цим Указом, підпадають під захист Кримінального кодексу України, у ряді внесених до нього статей, у яких встановлювалась кримінальна відповідальність, а це ст. 189-4 «Заподіяння тілесних ушкоджень працівникові правоохоронного органу» та ст. 189-5 «Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу», був закріплений для вживання і термін «працівник правоохоронних органів». В цьому Указі законодавець чітко не визначив кола органів держави, які він відносить до правоохоронних і чиїх працівників слід віднести до працівників правоохоронних органів, але шляхом логічного зіставлення можна обґрунтувати, що це працівники, яких законодавець називає в диспозиції ст.ст. 189-4 і 189-5. Це «судді, народні засідателі, працівники прокуратури, органів внутрішніх справ, служби безпеки» [35].

Після отримання незалежності, законодавство України в питаннях визначення законодавчого поняття «правоохоронний орган», «працівник правоохоронного органу» пішло шляхом, що дає можливість більш або менш однозначно трактувати ці терміни та їх поняття. У грудні 1993 року був прийнятий Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», де у ст. 2. «Основні поняття» законодавець фіксує перелік органів держави України, які він відносить до «правоохоронних

органів» [15]. На конституційному рівні термін «правоохоронні органи» був започаткований у 1996 році, де в ч. 3 ст. 17 законодавець закріплює положення про те, що забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом [5].

Більш деталізованим поняття «працівник правоохоронного органу» в аспекті вживання на законодавчому рівні стало з прийняттям у жовтні 1996 року Закону України, який у редакцію ст. 190-1 Кримінального кодексу України вносить доповнення у вигляді примітки, в якій закріплено, що під терміном «працівник правоохоронного органу, необхідно розуміти осіб, котрі вказані в ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [15].

Таким чином, слід зазначити, що вказані законодавчі акти цей термін у правовому оформленні більш конкретизують і він отримує відносно однозначне трактування з боку законодавця в різних нормативно-правових актах. На нашу думку, звернення Конституції України до терміна «правоохоронні органи» зобов'язує законодавця та інших суб'єктів здійснення державної влади використовувати цей термін у своїй правотворчій та правозастосовній діяльності в тих чи інших термінологічних словосполученнях, але слід надавати їм однакову сутність. Аналізуючи законодавчі акти більш пізнього періоду, не зовсім зрозумілим є позиція законодавця відносно цього питання. Так, він у ряді статей прийнятого у квітня 2001 року Кримінального кодексу України звертається до використання терміна «працівник правоохоронного органу», зокрема у ст.ст. 342, 343, 345, 347 і т.д. закріплює статус працівника правоохоронного органу як співробітника, що має спеціальний статус, не обґрунтовуючи, кого слід вважати працівником правоохоронного органу.

У положеннях вказаного нормативно-правового акта, а саме у ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем» законодавець у ч. 3 поряд із службовою особою, яка в частинах 1 та 2 є суб'єктом притягнення до

кримінальної відповідальності, передбачає, що суб'єктом відповідальності є працівник правоохоронного органу, який несе підвищену кримінальну відповідальність за ті самі дії, що і службова особа, причому в примітці 1 і 2 до цієї статті дається визначення поняття «службова особа», а визначення поняття «працівник правоохоронного органу» законодавець не дає. Тобто він не вказує при цьому, кого ж із службовців державного апарату слід віднести до працівників правоохоронних органів. Аналогічне положення зафіксоване й у ч. 2 ст. 370 Кримінального кодексу України, де законодавець як суб'єкта кримінальної відповідальності за провокацію хабара закріплює службову особу правоохоронного органу [6].

Зовсім незрозумілою є позиція законодавця, коли в прийнятих 19 червня 2003 року Законах України було зафіксовано неоднозначне трактування поняття «правоохоронний орган». Так, у Законі України «Про демократичний цивільний контроль над воєнною організацією і правоохоронними органами» правоохоронні органи – «це державні органи, які відповідно до законодавства здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції» [14], а в Законі України «Про основи національної безпеки України» правоохоронні органи – це органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій [26]. Аналіз нормативно-правових актів, які фіксують положення, що торкаються питань правового статусу працівника правоохоронного органу, зумовлює дійти висновку про те, що вони мають кожен свій правовий статус у нашій державі, хоч виконують одні й ті самі функції. Відмінність між їх правовими статусами започатковується, виходячи із їхніх статусних законів. Наприклад, не є суб'єктом відносин, які регулюються Законом України «Про правовий і соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей» [28], працівник поліції Міністерства внутрішніх справ України. Водночас військовослужбовець внутрішніх військ МВС України та працівник спеціалізованих підрозділів поліції є суб'єктами відносин, які підпадають під регулятивну дію цього Закону.

Слід зазначити, що не підпадають під регулятивну дію вказаного Закону також рядовий та начальницький склад Департаменту виконання покарань [16] та посадові і службові особи податкової міліції Державної фіскальної служби України, як і працівники ряду інших правоохоронних органів. У той самий час окремі військовослужбовці за своїм правовим статусом є одночасно і працівниками правоохоронного органу. Так, згідно зі ст. 19 Закону України «Про Службу безпеки України», кадри цієї державної інституції складають: співробітники-військовослужбовці, працівники, які уклали трудовий договір із СБУ, а також військовослужбовці строкової служби. Одночасно слід зазначити, що у ст. 1 цього самого Закону зафіксовано, що Служба безпеки України є державним правоохоронним органом спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку [39].

Аналогічне положення з визначенням правового статусу співробітників простежується і в такому органі, як Управління державної охорони України [17], у Законах України «Про Державну прикордонну службу України» [18], «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» [9] і в ряді інших законів, що регламентують правовий статус воєнізованого або правоохоронного формування.

Слід констатувати, що в даний час законодавець відносно чіткіше формує правовий статус військовослужбовців, аніж працівників правоохоронних органів. Внаслідок різних причин це, мабуть, так і повинно бути. Але хотілось звернути увагу на те, що останнім часом в Україні створені державні органи, які по тих чи інших ознаках підпадають під поняття правоохоронного органу і, відповідно, працівники цих органів тією чи іншою мірою є потенційними суб'єктами, які потребують державного захисту та соціально-правового забезпечення з боку держави.

Політичні події, які останнім часом виникли в Україні, показали, якою низкою в даний час є урегульованість питань, пов'язаних із законодавчим оформленням правового статусу працівника правоохоронного органу. Так, правове становище працівників правоохоронних органів зумовлене певним

статусом, який має відмінності від правового статусу державного службовця.
[66; 181]

Ці відмінності зумовлюються внаслідок специфіки проходження державної служби в правоохоронних органах, як і проходження державної служби у військових формуваннях, а у зв'язку з цим слід зазначити, що в Законі України «Про державну службу» повинно бути зафіксовано положення про те, що державна служба – це несення служби фізичними особами в державних органах, військових формуваннях і правоохоронних органах як посадових і службових осіб. Такий підхід до здійснення державної служби в різного роду державних інституціях обумовлюється тим, що працівник правоохоронного органу має певні обмеження в здійсненні закріплених в Основному Законі держави прав, свобод та законних інтересів. Під час несіння служби він перебуває в умовах постійного ризику для життя і здоров'я, у нього, як правило, ненормований робочий час. З метою забезпечення нормального виконання поставлених перед працівниками правоохоронних органів завдань, вони, повинні мати певний загальнодержавний правовий статус, який би чітко окреслював їхні права, свободи як людини і громадянина, гарантував реалізацію законних інтересів і обов'язків, чітко встановлював, які обмеження торкаються працівника правоохоронного органу і яка з боку держави передбачена за ці обмеження компенсація, відповідальність, соціальний і правовий захист осіб, які є працівниками правоохоронних органів, членів їхніх сімей і близьких родичів. Такий комплекс прав, свобод, законних інтересів, обов'язків, відповідальності, соціальний та правовий захист повинні бути передбачені в окремому законодавчому акті, яким може бути Закон України «Про статус працівника правоохоронного органу». Як це зафіксовано, наприклад, у Законах України «Про статус народного депутата України», «Про державну службу», «Про службу в органах місцевого самоврядування» і інших нормативно-правових актах, які торкаються цього питання.

Незважаючи на сучасні реалії законодавчої недосконалості, при розгляді питання про визначення поняття «працівник правоохоронного органу»

вважається доцільним визначити поняття «державний службовець», оскільки на практиці останнє повністю поглинає перше і з цим неможливо сперечатись. Отже, новий Закон «Про державну службу», який вступив в дію 1 травня 2015 року, у четвертому пункті другої статті «Визначення термінів» розкриває нам поняття «посада державної служби», а саме – це визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця державного органу з установленими відповідно до законодавства посадовими обов'язками у межах повноважень, визначених частиною першою статті 1 цього Закону [19].

Незважаючи на величезну кількість ідей до визначення та трактування поняття «державний службовець», із ним в нас виникає найменша кількість складнощів, оскільки воно закріплено на законодавчому рівні, а саме у статті першій Закону України «Про державну службу». А саме, частина друга статті першої визначає, що «державний службовець – це громадянин України, який займає посаду державної служби в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті (секретаріаті), одержує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримується принципів державної служби.

Відповідно до положень Конституції України – людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканість визнаються найвищою соціальною цінністю, а право на життя є невід'ємним правом кожної людини. Тому головним обов'язком держави є захист життя людини, забезпечення її прав і свобод. Провідна роль у виконанні цих обов'язків належить правоохоронним органам, так як їх безпосередня діяльність спрямована на захист життя, прав і свобод людини, попередження правопорушень, збереження правопорядку та інше. В зв'язку з цим, особливої уваги набуває питання вдосконалення правоохоронної діяльності, наприклад, працівників Національної поліції, які виконують основну роль в протидії злочинності. Удосконалення правоохоронної діяльності поліції неможливе без удосконалення її правового захисту. В теорії управління при характеристиці різних положень суб'єкта і об'єкта управління,

зв'язків між ними, взаємного впливу, управлінських рішень і процесу управління можуть вживатись різні поняття – такі, як «людина», «особа», «особистість», «кадри», «персона», «персонал». При всій їх схожості вони мають різний зміст. Поняття «людина» вживається для характеристики загальних, притаманним всім людям якостей і здібностей, це поняття узагальнене. «Індивід» – вживається в значенні конкретної людини із своїм іменем і прізвищем. В сучасних умовах в теорії управління, коли мова йде про соціальне управління взагалі, використовується поняття «людина», якщо ж мова йде про конкретну діяльність, то вживається поняття «персонал». Кадри, або персонал – це основний штатний склад працівників організації, які виконують різні організаційно-технологічні та виробничо-господарські функції. До персоналу поліції відносять осіб, які на платній основі постійно або тимчасово виконують певні трудові функції. Особливе місце в кадрах поліції займає особовий склад. До особового складу Національної поліції належать громадяни України, призначені на посаду рядового чи начальницького складу, в тому числі курсанти й слухачі навчальних закладів системи МВС України, яким присвоєні спеціальні звання. Тому доцільно вживати термін «працівник» поліції чи правоохоронного органу взагалі, ніж «співробітник», «службовець» та інші. Служба в лавах Національної поліції України будується на принципах законності, вірності Присязі, поваги до прав і свобод громадян, гуманізму і гласності, підконтрольності та підзвітності органам державної влади і управління (в межах їх компетенції), безумовного дотримання службової дисципліни, справедливої винагороди за труд, просування по службі за результатами праці з урахуванням здібностей та кваліфікації [24]. На думку автора, незрозумілою є позиція законодавця, коли в прийнятих 19.06.2003 року Законах України було зафіксовано неоднозначне трактування поняття «правоохоронний орган». Так, у Законі України «Про демократичний цивільний контроль над воєнною організацією і правоохоронними органами» правоохоронні органи визначені, як «державні органи, які відповідно до законодавства здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції» [14], а в

Законі України «Про основи національної безпеки України» правоохоронні органи визначені, як «органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій» [26]. Найбільш вживаним є визначення правоохоронної діяльності, як державної діяльності, яка здійснюється з метою охорони права спеціально уповноваженими органами, шляхом застосування юридичних заходів впливу в точній відповідності із законом та при неухильному дотриманні встановленого ним порядку [102; 286]. Згідно Закону України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» подано перелік правоохоронних органів, до яких зокрема належать: органи прокуратури; органи національної поліції України; органи служби безпеки, військової служби правопорядку у Збройних Силах України; митні органи; органи охорони державного кордону; органи і установи виконання покарань; органи державної податкової служби; органи державної контрольно-ревізійної служби; органи рибоохорони, органи державної лісової охорони та інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції. З тексту закону випливає, що перелік правоохоронних органів не є вичерпним та до правоохоронних органів законом віднесено не лише органи, які здійснюють правоохоронні функції, а й правозастосовні. Серед державних органів, правоохоронні мають певні юрисдикційні та організаційні відмінності від інших державних органів. Юрисдикція саме правоохоронних органів полягає в повноваженнях, які делеговано їм державою та які встановлюють обсяг їх компетенції. До кола повноважень правоохоронних органів входить захист та охорона права, відновлення порушеного права, припинення або розгляд порушення права, виявлення або розслідування злочинів. Предмет діяльності правоохоронного органу законодавчо зафіксований, інше бачення, крім встановленого в законі, не допускається. Аналіз нормативно-правових актів, які закріплюють положення, що стосуються питань правового статусу працівника правоохоронного органу, дає можливість дійти висновку про те, що вони мають кожен свій правовий статус, хоча виконують одні й ті самі функції. Відмінність між їх правовими статусами встановлюється, виходячи із

їх нормативно-правового регулювання їх діяльності. Необхідно зазначити, що ні теорія, ні практика не виробили єдиного поняття «правоохоронний орган». Однією з найбільш визнаних позицій в науці з приводу означеної проблеми є та, згідно з якою правоохоронна функція властива всім органам державної влади і є складовим елементом діяльності інших органів, організацій, установ та посадових осіб, що обумовлено конституційними вимогами дотримання законності, забезпечення охорони правопорядку, інтересів суспільства, прав і свобод громадян. Однак ця діяльність для більшості органів та організацій не є основною, вона вторинна, постає з основної, забезпечуючи реалізацію їх організаційно-управлінської функції у галузі економіки, фінансів, науки, освіти тощо [44; 157]. Що стосується працівників органів поліції, як представників правоохоронного органу, то їх діяльність пов'язана з специфікою виконуваних нею функцій та в тій чи іншій мірі зачіпає інтереси всіх членів суспільства. Кожна людина має своє «внутрішнє» відношення до поліцейського, як представника владних повноважень та не завжди відноситься до останнього з повагою. Органам поліції на всій території України в процесі службової діяльності доводиться застосовувати запобіжні та примусові заходи, обмежувати права громадян. Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Поліцейським є громадянин України, який склав присягу поліцейського, проходить службу на відповідних посадах у поліції і якому присвоєно спеціальне звання поліції. Відповідно до статті 23 Закону України «Про Національну поліцію» основними повноваженнями поліції є: здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень; виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживати в межах своєї компетенції заходів для їх усунення; вживати заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняти виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення; вживати заходів,

спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення; здійснювати своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події; здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень в межах визначеної підслідності та інші [24]. Так як рівень культури окремих громадян ще недостатній, останні, щоб уникнути «утисків поліцейського реагування» принижують честь та гідність працівників, але і самі працівники поліції мають не достатньо високий рівень моральної культури та професійної етики, є не захищеними з боку держави. Тому необхідно налаштувати так звану «паритетність відносин» між державою та працівником поліції. Для цього необхідно, щоб держава запровадила для поліцейських та взагалі працівників правоохоронних органів соціальні гарантії, але у випадку неналежного виконання працівниками своїх службових обов'язків – вони відповідали по закону. Персонал поліції не є стабільною величиною, він знаходиться в постійних змінах внаслідок прийому на роботу одних і звільнення інших. Персонал Національної поліції є неоднорідним, так як кожна людина є особливою. Статут внутрішньої служби прямо зобов'язує керівників виявляти турботу про покращення умов праці підлеглих, житлово-комунальних і культурно-побутових умов, а також про стан здоров'я кожного працівника. Керівник, в свою чергу, повинен займатися правовим, ідейно-політичним, моральним вихованням підлеглих.

Кожен працівник правоохоронного органу повинен бути патріотом своєї Батьківщини, служити народові України та відчувати свою значимість і захищеність з боку суспільства, а суспільство має бути захищене діяльністю правоохоронних органів, яких держава наділила відповідними владними повноваженнями. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що на сьогоднішній день немає чіткого визначення поняття «правоохоронного органу» та не має чіткого переліку органів, які мають статус правоохоронного. Правоохоронці повинні мати певний загальнодержавний правовий статус, який

би чітко окреслював їхні права, свободи як людини і громадянина, гарантував реалізацію їх законних інтересів, чітко встановлював, які обмеження стосуються працівника правоохоронного органу та яка з боку держави передбачена за ці обмеження компенсація, відповідальність, соціальний і правовий захист осіб, які є працівниками правоохоронних органів. Такий комплекс прав, свобод, законних інтересів, обов'язків повинен бути зафіксований в окремому законодавчому акті. [53; 141]

В свою чергу, даючи характеристику терміну «службова особа», найбільш вірним рішенням було звернутися до Кримінального кодексу України, що вступив в дію 1 березня 2001 року, оскільки саме він у частині третій та четвертій статті вісімнадцять дає нам найбільш розгорнуте та змістовне поняття «службової особи». Отже, згідно з частиною 3 статті 18 Кримінального кодексу України, службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом. А також, згідно з частиною 4 статті 18 Кримінального кодексу України, службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку,

альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів [6].

Таким чином, службовими особами є особи, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також обіймають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням. Якщо проаналізувати визначення, можна виділити основні ознаки службової особи, це – наявність посади, наявність повноважень, наявність організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків та виконання повноважень постійно чи тимчасово. Визначення організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків міститься у роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 року № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво» [33]. Працівники підприємств, установ, організацій, які виконують професійні (адвокат, лікар, вчитель), виробничі (наприклад, водій) або технічні (друкарка, охоронець) функції можуть визнаватися службовими особами лише за умови, що поряд із цими функціями вони виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські обов'язки. Службовими особами можуть визнаватися як громадяни України, так і іноземці та особи без громадянства. Таким чином, при вирішенні питання, чи є та або інша особа службовою, належить керуватися правилами, які викладено у Кримінальному кодексі України та у роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду України.

Із вищевикладеного, ми можемо зробити висновок, що працівники правоохоронних органів – це державні службовці, які, в свою чергу, є службовими особами, оскільки вони мають всі ознаки службових осіб. Їх діяльність – це професійна діяльність щодо практичного виконання завдань і

функцій держави, вони займають посади в державних органах та їх апараті, одержують заробітну плату за рахунок державних коштів і мають відповідні службові повноваження.

РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ОЗНАК ТА КВАЛІФІКАЦІЯ ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАЦІВНИКОМ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

2.1. Характеристика об'єктивних та суб'єктивних ознак перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу

Відповідальність працівників правоохоронних органів – їх здатність усвідомлювати і виконувати покладені на них завдання і обов'язки, передбачати наслідки своїх вчинків, дій та бездіяльності як у сфері наданих повноважень, так і в суспільній сфері [52; 312].

Проблеми кримінальної відповідальності державних службовців загалом, а також працівників правоохоронних органів України привертали увагу таких дослідників, як В. Баштанник, М. Бойко, С. Дубенко, Т. Желюк, С. Ківалов, В. Сташис, В. Тацій та інших вітчизняних науковців.

У своєму загальному вигляді, кримінальна відповідальність як різновид юридичної відповідальності передбачена за зловживання та перевищення посадових повноважень; відмову в наданні інформації; присвоєння повноважень посадової особи; незаконну участь у підприємницькій діяльності; одержання та давання хабара; службову фальсифікацію та недбалість. В свою чергу, міру кримінального покарання призначає суд.

На думку В. Баштанника, кримінальна відповідальність державного службовця – це особливий правовий інститут юридичної відповідальності державного службовця, у межах якого дається офіційна оцінка поведінки державного службовця (дії або бездіяльності) як злочинної, протиправної дії. Кримінальна відповідальність – це вид державного примусу, державного осуду, а також передбачені Кримінальним Кодексом України обмеження особистого, майнового або іншого характеру, що визначаються обвинувальним вироком суду, і покладаються на винного спеціальними органами держави. Кримінальна відповідальність державних службовців базується на вимогах неухильного дотримання конституційного принципу законності, визначеного у статті 19

Конституції України (органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України). Предметом кримінальної відповідальності є злочини, вчинені службовими (посадовими) особами в процесі державно-управлінської діяльності. [45; 69]

Кримінальна відповідальність працівників правоохоронних органів України передбачається розділом XVII Кримінального Кодексу України «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» [6]. В свою чергу А. В. Савченко зазначає, що злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг – це суспільно небезпечні та протиправні діяння, що посягають на встановлений порядок реалізації службовими особами своїх повноважень (управлінських функцій) в межах наданих їм прав та покладених на них обов'язків (компетенції), якими заподіюється шкода правам, свободам чи право охоронюваним (законним інтересам) окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, а також авторитету органів влади, об'єднань громадян, суб'єктів господарювання, інших юридичних осіб, від імені та/або в інтересах яких діють службові особи [82; 279]. Родовим об'єктом цих злочинів виступають суспільні відносини, що визначають, регулюють та забезпечують нормальну діяльність державного апарату, а в даному конкретному випадку – правоохоронних органів та їх службових осіб.

Необхідно зазначити, що саме Кримінальний Кодекс України, що вступив в дію 1 березня 2001 року оперує лише дефініцією «службова особа», тому вважається необхідним розкрити її зміст задля термінологічного співвіднесення із поняттям «працівник правоохоронного органу». Отже, згідно з ч. 3 ст. 18 Кримінального кодексу України, службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого

самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом. А також, згідно з ч. 4 ст. 18 Кримінального кодексу України, службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів [6]. Таким чином, службовими особами є особи, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також обіймають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням. Якщо проаналізувати визначення, можна виділити основні ознаки службової особи, це – наявність посади, наявність повноважень, наявність організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків та виконання повноважень постійно чи тимчасово. Службовими особами можуть визнаватись як громадяни України, так і іноземці та особи без громадянства. Отже, виходячи зі змісту викладеного вище, важливо зазначити, що поняття «службова особа» є набагато

ширшим, ніж адміністративне поняття «посадова особа», тобто перше поняття безумовно включає в себе друге. Таким чином, ми можемо стверджувати, що усі злочини, що належать до злочинів у сфері службової діяльності, вчиняються службовими особами (державними службовцями та посадовими особами митних органів), які виступають спеціальними суб'єктами зазначених злочинів.

Отже, виходячи зі змісту викладеного вище, важливо зазначити, що поняття «службова особа» є набагато ширшим, ніж поняття «працівник правоохоронного органу», тобто перше поняття безумовно включає в себе друге. Таким чином, ми можемо стверджувати, що усі злочини, що належать до злочинів у сфері службової діяльності, вчиняються службовими особами (державними службовцями та працівниками правоохоронних органів), які виступають спеціальними суб'єктами зазначених злочинів.

До кола таких діянь у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг законодавець зараховує і Статтю 365 КК України. Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, тобто умисне вчинення працівником правоохоронного органу дій, які явно виходять за межі наданих йому прав чи повноважень, якщо вони завдали істотної шкоди охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, а також інтересам юридичних осіб. Стаття передбачає покарання за вчинення визначених дій, якщо вони супроводжувалися насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого (за відсутності ознак катування) та спричинення такими діями тяжких наслідків.

Досліджуючи об'єкт перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, варто зазначити, що його родовим об'єктом, як і всіх злочинів у сфері службової діяльності (розділ XVII), є суспільні відносини, які виникають у зв'язку зі здійсненням службовою особою діяльності відповідно до нормативно-правових актів, що становить правильну роботу державного апарату й апарату органів місцевого самоврядування,

об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності. Безпосереднім об'єктом перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК України) є суспільні відносини, які виникають у зв'язку зі здійсненням службовою особою діяльності у межах своїх повноважень та відповідно до нормативно-правових актів, чим забезпечується правильна робота державного апарату.

В науці кримінального права не розроблено єдиної та несуперечливої концепції об'єкта злочину. Наголошується на тому, що в теорії кримінального права, по суті, аксіоматичною є теза про те, що будь-який злочин завдає шкоду не лише окремій фізичній чи юридичній особі, а й суспільству в цілому.

Водночас, із положень більшості концепцій об'єкта злочину, альтернативних до концепції «об'єкт злочину – суспільні відносини», слідує, що вони ставлять вищезазначену тезу під сумнів. Пропонується розглядати родовий об'єкт злочинів у сфері службової діяльності як суспільні відносини соціального управління, в яких суб'єкти управління реалізують керуючий вплив, що надається їм в результаті особливих процедур, передбачених правовими актами, здійснюється у межах та в спосіб, що передбачені правовими актами, й забезпечується можливістю застосування правових наслідків за ухилення від дії такого впливу.

Проаналізувавши існуючі в теорії кримінального права підходи до співвідношення родового та безпосередніх об'єктів злочинів у сфері службової діяльності, можна підтримати позицію, відповідно до якої безпосередній об'єкт перевищення влади або службових повноважень є тотожним родовому об'єкту злочинів у сфері службової діяльності.

Зважаючи на спрямованість суспільних відносин щодо здійснення службовою особою діяльності, у межах своїх повноважень можна визначити додаткові обов'язкові об'єкти: права та інтереси окремих громадян, державні інтереси, громадські інтереси, інтереси юридичних осіб. [105; 205]

Характеризуючи зміст ознак об'єктивної сторони, необхідно констатувати, що злочин, передбачений ст. 365 КК України, може вчинятися тільки у формі дії:

- 1) перевищення влади;
- 2) перевищення службових повноважень.

Важливо підтримати визначення цих форм, сформованих в науці кримінального права та зазначити, що

1) перевищення влади полягає у діях службової особи, яка в міру свого службового становища наділена владними повноваженнями, що регламентуються відповідними нормативно-правовими актами, виходить за їх межі під час виконання своїх функцій;

2) в свою чергу, перевищення службових повноважень (відповідно до диспозиції ст. 365 КК) полягає у діях службової особи, яка у зв'язку зі своїм службовим становищем (займаною посадою) виконує адміністративно-господарські чи організаційно-розпорядчі обов'язки та виходить під час їх виконання за межі своїх повноважень.

Натомість, перевищення службових повноважень (відповідно до диспозиції ст. 365 КК) полягатиме у діях службової особи, яка має владні повноваження, але у даному випадку перевищуватиме не їх, а повноваження, які зумовлені виконанням нею адміністративно-господарських чи організаційно-розпорядчих функцій, що ними вона наділена відповідно до нормативно-правових актів, у зв'язку зі своїм службовим становищем.

Цікаво, що у загальному значенні перевищення повноважень (відповідно до диспозиції ст. 235-2 КК) полягатиме у діях приватної службової особи, яка у зв'язку з обійманням певної посади в юридичній особі приватного права наділена, відповідно до нормативно-правових актів, адміністративно-господарськими чи організаційно-розпорядчими функціями, під час виконання яких виходить за межі своїх повноважень. Можна звернути увагу і на те, що запропонована законодавцем норма ст. 235-2 КК не містить посилання на «службові» повноваження, а тому не вказує на зміст і характер повноважень та

їх приналежність до службової особи. Такий підхід законодавця можна оцінити як невірний.

Інші наукові джерела подають наступне тлумачення даної статті КК України, а саме: перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу – це умисне вчинення дій, що явно виходять за межі наданих йому прав чи повноважень, якщо вони завдали істотної шкоди охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, інтересам юридичних осіб.

Об'єктивна сторона:

– вчинення дій, які є компетенцією вищестоящої службової особи цього відомства чи службової особи іншого відомства;

– вчинення дій, виконання яких дозволяється тільки в особливих випадках, або з особливого дозволу, або з додержанням особливого порядку, – за відсутності цих умов;

– вчинення одноособово дій, які могли бути вчинені лише колегіально;

– вчинення дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти.

Перевищення влади – працівник правоохоронного органу, будучи представником влади, при виконанні наданих йому повноважень виходить за їх межі або діє незаконними методами.

Перевищення службових повноважень – працівник правоохоронного органу при здійсненні наданих йому організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій виходить за їх межі або застосовує при цьому методи, заборонені законом.

У свою чергу, відповідно до судової практики, яка склалася і знайшла своє відображення у відповідному узагальненні Верховного Суду України (йдеться мова про постанову Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 року № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво»), організаційно-розпорядчими обов'язками є обов'язки по здійсненню керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях

незалежно від форм власності. Такі функції виконують, зокрема, керівники міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних, колективних чи приватних підприємств, установ і організацій, їх заступники, керівники структурних підрозділів (начальники цехів, завідувачі відділами, лабораторіями, кафедрами), їх заступники, особи, які ділянками робіт (майстри, виконробы, бригадири тощо). У той же час під адміністративно-господарськими обов'язками розуміються обов'язки по управлінню або розпорядженню державним, колективним чи приватним майном (установлення порядку його зберігання, переробки, реалізації забезпечення контролю за цими операціями тощо). Такі повноваження в тому чи іншому обсязі є у начальників планово-господарських, постачальних, фінансових відділів і служб, завідуючих складами, магазинами, майстернями, ательє, їх заступників, керівників відділів підприємств, відомчих ревізорів та контролерів тощо [33].

Можна підтримати і роз'яснення судової практики щодо визначення переліку дій, притаманних учиненню перевищення влади або службових повноважень, здійснити їх теоретичний аналіз, виділити особливості, що стосуються їх змісту та фактичного прояву.

Семантичне тлумачення ознаки «явно» показало, що воно містить у собі як об'єктивні, так і суб'єктивні складові. Так, терміни «абсолютно очевидний», «зрозумілий для всіх», «безсумнівний» охоплюються одним – усвідомленням особою (внутрішньою характеристикою), тобто вказують на умисну форму вини, що є складовою суб'єктивної сторони. Терміни «відкритий», «не приховується», «нетаємний» вказують на ознаку дії і належать до об'єктивної сторони. Проте беручи до уваги аргументи законодавця щодо необхідності збереження ознаки «явно» в диспозиції аналізованої статті, як ознаки, що вказує на ступінь суспільної небезпеки перевищення влади або службових повноважень, визначено, що вона є об'єктивно-суб'єктивною категорією. А тому передбачення її в диспозиції аналізованої статті з огляду на наявність та перевагу об'єктивної складової є необхідним.

При характеристиці ознаки «істотна шкода», за допомогою якої в межах специфічної конструкції юридичного складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 365 КК, відображений такий елемент об'єктивної сторони складу злочину, як наслідки, робиться наголос на законодавчих, правозастосовних та теоретичних орієнтирах, з урахуванням яких повинен встановлюватися зміст цієї ознаки.

Розглядаючи причинний зв'язок як обов'язкову ознаку юридичного складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 365 КК підтримується концепція «*conditio sine qua non*», яка вважається найбільш коректною концепцією причинного зв'язку. З точки зору положень цієї концепції дія, що є необхідною умовою настання відповідного наслідку, має розглядатися як його причина.

Досліджуючи питання наслідків вчинення злочину, передбаченого ст. 365 КК, можна констатувати, що істотна шкода при перевищенні влади або службових повноважень полягає в заподіянні:

- 1) майнової шкоди, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян;
- 2) фізичної шкоди, що полягає в завданні побоїв або ударів, заподіянні легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень; незаконному позбавленні волі, тощо;
- 3) нематеріальної шкоди у вигляді:
  - а) порушення конституційних прав та свобод людини і громадянина;
  - б) підриву авторитету органів державної влади чи органів місцевого самоврядування тощо.

Відповідно до чинного КК діяння у межах об'єктивної сторони перевищення влади або службових повноважень службовою особою являє собою дії, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень.

Вважається, що окремі з різновидів дій, які у поєднанні з іншими обставинами традиційно розглядаються правозастосовною практикою та теорією кримінального права як перевищення влади або службових повноважень, мають іншу кримінально-правову природу й штучно «втиснуті» в рамки юридичного складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 365 КК.

Зокрема, дії, які не належать до компетенції жодної службової особи, у поєднанні з іншими обставинами не можуть розглядатися як прояв перевищення влади або службових повноважень з причини того, що зазначені дії не підпадають під вироблений в теорії кримінального права загальний критерій визначення дії у юридичному складі перевищення влади або службових повноважень («дії, що можуть бути правомірними за певних умов»).

Перевищення влади або службових повноважень є злочином із матеріальним складом, об'єктивна сторона якого полягає лише в активній поведінці – діях, які:

- 1) зумовлені службовим становищем винного;
- 2) пов'язані з реалізацією його службових повноважень;
- 3) явно виходять за межі цих повноважень;
- 4) заподіюють істотну шкоду або спричиняють тяжкі наслідки правам, свободам та інтересам фізичних, юридичних осіб або державним чи громадським інтересам;
- 5) перебувають у причинному зв'язку із зазначеними наслідками, з настанням яких злочин визнається закінченим. [69; 484]

Отже, по-перше, відповідальність за ст. 365 КК настає лише за умови, що дії службової особи були зумовлені її службовим становищем і пов'язані з її службовими (владними) повноваженнями. Якщо такий зв'язок відсутній, дії винного (за наявності до того підстав) можуть кваліфікуватися лише за статтями КК, що передбачають відповідальність за злочини проти особи, власності, громадського порядку тощо (п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р.).

По-друге, характерною ознакою об'єктивної сторони перевищення влади є також те, що хоча суб'єкт і здійснює «службові» дії, проте вони не тільки не входять до його компетенції, а, навпаки, явно виходять за межі наданих йому службових повноважень.

Саме в цьому полягає головна принципова відмінність перевищення влади (ст. 365 КК) від службового зловживання (ст. 364 КК), при вчиненні якого

службова особа хоча і діє всупереч інтересам служби, проте використовує для цього ті повноваження, які надані їй за службою, тобто діє в їх межах.

Характер і обсяг повноважень, а також порядок (умови) їх реалізації визначаються компетенцією службової особи, яка закріплена в різних законах, статутах, положеннях, наказах, інструкціях, правилах та інших нормативних актах. Тому для вирішення питання про те, чи виходять дії службової особи за межі її повноважень, необхідно з'ясувати, яким нормативним актом вони регулюються і які саме положення цього акта були порушені.

Найбільш характерними способами (формами) вчинення перевищення влади судова практика (п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р.) визнає вчинення дій: – які входять до компетенції будь-якої іншої (а не цієї) службової особи (є компетенцією вищестоящої службової особи чи службової особи іншого відомства); – виконання яких можливе лише за наявності особливих і відсутніх у даній ситуації умов — в особливих випадках, обставинці, з особливого дозволу або з додержанням особливого порядку; – які могли бути виконані лише колегіально, тоді як винний здійснив їх одноособово; – які жодна службова особа і за жодних умов не має права здійснювати або дозволяти.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною чи змішаною формою вини. Явний вихід за межі повноважень свідчить, що винний діє з прямим умислом, бо усвідомлює очевидність і безперечність такого виходу, а отже, й протиправність своєї поведінки.

Характеризуючи суб'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ст. 365 КК можна продовжити дослідження суб'єктивних ознак перевищення влади або службових повноважень. Можна прийти до висновку, що перевищення влади або службових повноважень може вчинятися з умисною формою вини або з нетиповим (з точки зору положень чинного законодавства та теорії кримінального права) її проявом, який в теорії кримінального права традиційно відображається за допомогою формулювання «ставлення до наслідків може бути як умисним, так і необережним».

Проаналізувавши положення сучасних кримінально-правових досліджень, присвячених суб'єктивній стороні складу злочину, положення психологічної теорії діяльності та концепції інтеріоризації, можна дійти до висновку, що при вчиненні перевищення влади або службових повноважень психічне ставлення особи до своєї поведінки повинно обов'язково включати усвідомлення протиправності свого діяння. У зв'язку з цим можна поставити питання про перегляд окремих законодавчих положень в межах інституту вини.

Існує цікава думка про те, що з огляду на юридичну природу перевищення влади або службових повноважень, даний злочин може вчинятися лише в разі відсутності в діях винного корисливого мотиву чи іншої особистої зацікавленості. За наявності вказаного мотиву поведінка особи не може розглядатися як дія, що може бути правомірною за певних умов.

Щодо наслідків можлива як умисна, так і необережна форма вини.

2.2. Характеристика кваліфікуючих ознак перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу

Щодо положень розділу XVII Особливої частини КК України тривають наукові дискусії, які спричинені багатьма чинниками. Насамперед це відбувається через «плідну» законодавчу діяльність з протидії злочинам у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Поспіх зумовлений активізацією боротьби з корупцією, намагання якнайшвидше виконати вимоги міжнародної спільноти у цьому напрямі, а також спроби вирішити проблеми, які виникли в окремих політичних діячів, аж ніяк не сприяють якості положень кримінального закону. Це, своєю чергою, спричиняє виникнення окремих законодавчих ініціатив, які щонайменше викликають подив. Прикро, що окремі з них втілюються в положеннях законодавчих актів, зокрема й у КК України. Однією із статей, у яку останніми роками вносили недоречні поправки, є ст. 365 КК України, що передбачає відповідальність за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу.

Кримінальному законодавству України, як і будь-якому іншому нормативно-правовому акту, мають бути притаманні такі властивості, як стабільність і динамізм. «Сукупність властивостей стабільності та динамізму є одним із основних його суперечностей, виступає джерелом його розвитку» [88; 7]. Протягом останніх років законодавець приділяв значну увагу коригуванню тексту розділу XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» Особливої частини Кримінального кодексу України.

Після прийняття Закону України «Про запобігання корупції» [21] пов'язане насамперед з необхідністю виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері запобігання. Згідно із Законом України від 21 лютого 2014 року № 746-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» [12] було внесено зміни до ст. 365 КК України, які суттєво вплинули на практику правозастосування та водночас створили проблеми під час кримінально-правової кваліфікації діянь винуватих осіб за цією статтею. Вирішення відповідних проблем можливе, зокрема, шляхом застосування різних методів герменевтичного аналізу тексту КК України, зокрема і його інтерпретації.

Проблема герменевтики кримінального закону порівняно нова у кримінально-правовій доктрині, а тому її дослідженням займалося не так багато вчених. Варто, передусім, виділити праці П.П. Андрушка, В.В. Марчука, В.О. Навроцького, О.В. Пичової, М.І. Хавронюка. Питанням інтерпретації тексту ст. 365 КК України присвятили наукові дослідження, окрім зазначених вище науковців, О.О. Кваша, В.М. Киричко, О.В. Кришневич, Р.Л. Максимович, М.І. Мельник, А.В. Савченко, А.А. Стрижевська й інші. Однак залишається багато невирішених або малодосліджених питань, які постають перед практичними працівниками у процесі кримінально-правової кваліфікації, що обумовлено,

зокрема, зміною юридичних формулювань кваліфікованих складів злочинів (у тому числі й у ст. 365 КК України).

Кваліфіковані склади злочинів традиційно вважаються одним із основних засобів диференціації кримінальної відповідальності. Т.А. Лєснієвські-Костарева визначає їх як істотні ознаки, зазначені у законі, які характерні для частини злочинів відповідного виду, відображають типовий значно змінений ступінь суспільної небезпеки вчиненого і особи винного порівняно з основним складом злочину та впливають на законодавчу оцінку (кваліфікацію) вчиненого та міру відповідальності [71; 230]. На думку В.О. Навроцького, кваліфікований склад злочину – це «склад, який містить ознаки основного складу і одну чи кілька додаткових ознак, які підвищують суспільну небезпеку посягання» [75; 452].

Тобто, кваліфіковані склади злочинів повинні містити весь «набір» конститутивних (основних) ознак складів злочинів та ще одну або кілька альтернативних кваліфікуючих ознак, які, власне, й диференціюють кримінальну відповідальність за певний злочин. На нашу думку, юридичні формулювання кваліфікованих складів злочинів повинні відрізнятися залежно від того, є основний склад злочину формальним чи матеріальним. Якщо основний склад злочину матеріальний, то законодавчі конструкції кваліфікованих складів злочинів мають містити повну вказівку на злочин у частині першій відповідної статті або його узагальнене найменування.

Таке формулювання означає, що для кваліфікованих складів характерними є всі конститутивні ознаки злочину, у тому числі суспільно небезпечні наслідки. Лише у випадку, коли кваліфікуючі ознаки виражають суспільно небезпечні наслідки вчиненого злочину, законодавчі конструкції відповідних кваліфікованих складів можуть мати такий вигляд: «дії, передбачені частиною першою, якщо вони спричинили...» (або подібні формулювання залежно від специфіки описання об'єктивної сторони складів злочинів). Водночас у випадку конструювання основного складу злочину як формального або усіченого відповідні кваліфіковані склади можуть формулюватися так: «дії (діяння),

передбачені (передбачене) у частині першій цієї статті, вчинені...». Таким чином, формулювання кваліфікованих складів злочинів повинно відрізнятися з урахуванням того, яким видом складів злочинів (матеріальним, формальним чи усіченим) є відповідний основний склад.

Стаття 365 «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу» КК України на момент набрання ним чинності містила такі законодавчі конструкції кваліфікованих складів злочинів: «перевищення влади або службових повноважень, якщо воно супроводжувалося...» (ч. 1) та «дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили...» (ч. 2). Тобто юридичні конструкції кваліфікованих складів злочинів, передбачених у частинах 2 та 3 ст. 365 КК України, відповідали зазначеним вище вимогам. Адже основний склад перевищення влади або службових повноважень матеріальний, і його обов'язковою ознакою є суспільно небезпечні наслідки – істотна шкода охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Саме тому й у ч. 2 ст. 365 наводилося узагальнене формулювання відповідного злочину, що давало можливість кваліфікувати діяння особи за ч. 2 ст. 365 КК України лише тоді, коли перевищенням влади або службових повноважень були спричинені наслідки у виді істотної шкоди та якщо це супроводжувалося насильством, застосуванням зброї або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями.

Тоді як у ч. 3 цієї статті кваліфікуючою ознакою законодавець виокремлював тяжкі наслідки, а тому юридичне формулювання відповідного кваліфікованого складу розпочиналося словами «дії, передбачені...» з подальшою вказівкою на суспільно небезпечні наслідки. Після прийняття Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» (втратив чинність) [22] Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 7 квітня 2011 року № 3207- VI [11] було внесено зміни до КК України. Статтю 365

Кодексу було викладено у новій редакції, однак законодавчі конструкції кваліфікованих складів цього злочину не змінилися.

Згідно із Законом України від 21 лютого 2014 року № 746-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» (Закон України № 746-VII) ст. 365 КК України знову було викладено у новій редакції. При цьому змінилися не лише основні ознаки перевищення влади або службових повноважень (законодавець обмежив коло суб'єктів цього злочину працівниками правоохоронних органів), а й законодавчі конструкції кваліфікованого складу злочину, передбаченого у ч. 2 ст. 365 КК України. У ній йшлося про «дії, передбачені частиною першою цієї статті, якщо вони супроводжувалися...». Формулювання кваліфікованого складу злочину, передбаченого у ч. 3 ст. 365 КК України, залишилося незмінним: «дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили...». Тобто у ч. 2 ст. 365 КК України було використано законодавчу конструкцію кваліфікованих формальних (усічених) складів.

Це, у свою чергу, означає, що кваліфікація за ч. 2 ст. 365 КК України з моменту набрання чинності Законом України № 746-VII (28 лютого 2014 року) можлива у тому випадку, коли працівник правоохоронного органу умисно вчинив дії, які явно виходять за межі наданих йому прав чи повноважень, що супроводжувалися насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування, незалежно від настання істотної шкоди. Однак у правозастосовній практиці ця обставина ігнорується. І дії працівника правоохоронного органу кваліфікуються за ч. 2 ст. 365 КК України лише у випадках, якщо вони спричинили істотну шкоду. Принагідно зауважимо, що підхід законодавця щодо розуміння істотної шкоди змінився.

До моменту набрання чинності Законом України від 13 травня 2014 року № 1261-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері

державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» [10] (4 червня 2014 року) нею визнавалася шкода як майнового, так і немайнового характеру. В останньому випадку до істотної шкоди належали, зокрема, «порушення охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і громадянина (право на свободу й особисту недоторканність та недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо), підрив авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, порушення громадської безпеки та громадського порядку, створення обстановки й умов, що утруднюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій, приховування злочинів». Після набрання цим Законом чинності змінилося формулювання приміток ст. 364 КК України. Зокрема, істотною шкодою у статтях 364, 364-1, 365, 365-2, 367 КК України визначено шкоду, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян [57; 72]. Зазвичай під час кримінально-правової оцінки умисних дій працівника правоохоронного органу, які явно виходили за межі наданих йому прав чи повноважень, супроводжувалися насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування, практичні працівники ігнорують останні зміни, внесені до ст. 365 КК України, охарактеризовані вище (у тому числі щодо формулювання кваліфікованих складів злочинів).

Наприклад, вироком Харцизького міського суду Донецької області від 1 липня 2014 року Особу 1 (інспектора групи організації дорожнього руху відділу державної автомобільної інспекції по обслуговуванню адміністративної території м. Харцизька та автомобільно-технічної інспекції при УДАІ ГУМВС України в Донецькій області) було засуджено за ч. 2 ст. 365 КК України. Мотивуючи вказану кваліфікацію, суд зазначив таке. Особа 1, перевищуючи владу, «заподіяла істотну шкоду охоронюваним законом правам та інтересам

Особи 2, які виразилися в погрозах на адресу потерпілого, незаконному застосуванні до нього фізичної сили та діях, які принижують його особисту гідність, а також державним інтересам, яка виразилася у підриві авторитету правоохоронних органів». Тобто у цьому випадку суд проігнорував те, що з 4 червня 2014 року істотна шкода при перевищенні влади працівником правоохоронного органу може мати виключно майновий характер, а також те, що при кваліфікації за ч. 2 ст. 365 КК України після 28 лютого 2014 року визначати істотну шкоду не потрібно.

І такі кримінальні провадження – типові. Про наявність окреслених проблем та їх типовий характер зазначають і практичні працівники (прокурори). Зокрема, у листі заступника прокурора Сумської області до Національної академії прокуратури України йдеться про те, що прокуратурою цієї області здійснюється досудове розслідування в актуальних кримінальних провадженнях щодо подій, які мають значний суспільний резонанс, у тому числі – пов’язаних із проведенням масових акцій протестів у листопаді 2013 – лютому 2014 року. У цьому листі наголошується, що окремі суди нову редакцію ст. 365 КК України тлумачать крізь призму старої, ігноруючи формальний склад. Тобто до дії як елементу об’єктивної сторони складу кримінального правопорушення включають і передбачені ч. 1 статті суспільно небезпечні наслідки у вигляді істотної шкоди. Така практика, на думку заступника прокурора Сумської області, – негативна [36].

Вважаємо, що хибною є практика судів України, які кваліфікують дії працівників правоохоронних органів за ч. 2 ст. 365 КК України з урахуванням суспільно небезпечних наслідків у виді істотної шкоди, до того ж не беручи до уваги, що вона може бути виключно майновою. Необачність законодавця, який замість використання законодавчої конструкції кваліфікованого матеріального складу злочину використав конструкцію кваліфікованого формального складу злочину, певним чином може позитивно вплинути на практику правозастосування. Адже необачний крок законодавця щодо надання істотній шкоді як ознаці злочину, передбаченого у ч. 2 ст. 365 КК України, виключно

майнового характеру фактично унеможливив би кваліфікацію дій працівників правоохоронних органів за нею. Якби у ч. 2 ст. 365 КК України була використана законодавча конструкція кваліфікованого матеріального складу злочину, то й кваліфікація була б можлива лише тоді, коли працівник правоохоронного органу вчинив дії, які явно виходять за межі наданих йому прав чи повноважень, якщо вони супроводжувалися насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування за умови спричинення ними істотної шкоди майнового характеру.

Хотілося б сподіватися, що законотворчій діяльності у галузі кримінального права властива прогностична функція, що має характеризувати процес моніторингу кримінального законодавства України. Зміна юридичних формулювань кваліфікованих складів злочинів (як це мало місце у ч. 2 ст. 365 КК України), очевидно, зумовлює вирішення питання щодо напрямів темпоральної (насамперед зворотної) дії кримінального закону України. Раніше службова особа могла притягатися до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 365 КК України лише в тому випадку, коли вона вчинила дії, які явно виходять за межі наданих їй влади та службових повноважень, що супроводжувалися насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними й такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями за умови, якщо ними було спричинено істотну шкоду. Натомість після 28 лютого 2014 року вона не повинна враховуватися під час кримінально-правової кваліфікації.

Згідно з ч. 1 ст. 5 КК України закон про кримінальну відповідальність, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотну дію у часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість. У прикладі, який розглядався вище, можна

констатувати наявність зворотної дії у часі нового кримінального закону, який поширює свою дію на всі злочини, вчинені до 28 лютого 2014 року. Адже суспільно небезпечні наслідки у виді істотної шкоди виключено з переліку обов'язкових ознак, які мають враховуватись під час кримінально-правової кваліфікації за ч. 2 ст. 365 КК України.

Тобто кримінальний закон України у цьому випадку повинен визнаватися таким, що іншим чином поліпшує становище особи. Отже, проведене дослідження дало змогу зробити такі висновки: – формулювання кваліфікованих складів злочинів має відрізнятися з урахуванням того, яким видом складів злочинів (матеріальним, формальним чи усіченим) є відповідний основний склад злочину; – якщо основний склад злочину матеріальний, то законодавчі конструкції кваліфікованих складів злочинів повинні містити повну вказівку на злочин у частині першій відповідної статті або його узагальнене найменування. Наприклад, юридична конструкція таких кваліфікованих складів злочинів може мати такий вигляд: «перевищення влади, вчинене...», що дасть змогу охопити всі конститутивні ознаки основного складу злочину (у тому числі суспільно небезпечні наслідки). Лише у випадку, коли кваліфікуючі ознаки виражають суспільно небезпечні наслідки вчиненого злочину, законодавчі конструкції відповідних кваліфікованих складів можуть мати такий вигляд: «дії, передбачені частиною першою, якщо вони спричинили...» (або подібні формулювання залежно від специфіки описання об'єктивної сторони складів злочинів); – у випадку конструювання основного складу злочину як формального або усіченого відповідні кваліфіковані склади можуть формулюватися так: «дії (діяння), передбачені (передбачене) у частині першій цієї статті, вчинені...»; – зміна юридичного формулювання кваліфікованого складу злочину, передбаченого у ч. 2 ст. 365 КК України, (тобто конструювання його за типом не матеріальних, а формальних кваліфікованих складів) означає, що під час кримінально-правової кваліфікації за ч. 2 цієї статті не потрібно встановлювати наявність суспільно небезпечних наслідків у виді істотної шкоди; – зміна юридичних формулювань

кваліфікованих складів злочинів у такому випадку зумовлює зворотну дію кримінального закону у часі, який буде вважатися таким, що іншим чином поліпшує становище особи. [58; 61]

Будь-який злочин має зовнішнє вираження, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення злочину. Немає жодного злочину без властивого йому способу його вчинення, який являє собою форму прояву злочинного діяння та, відповідно, тісно пов'язаний з наслідком [46; 182].

За частиною 2 ст. 365 КК карається перевищення влади, що супроводжувалося:

- а) насильством або погрозою його застосування;
- б) застосуванням зброї чи спеціальних засобів;
- в) болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями.

Обов'язковою умовою кваліфікації дій тільки за ч. 2 ст. 365 КК є вчинення передбаченого тут перевищення влади за відсутності ознак катування (ст. 127 КК). Отже, за ч. 2 ст. 365 КК відповідальність настає за наявності всіх ознак злочину, передбачених ч. 1 ст. 365 КК, і хоча б однієї з кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 2 цієї статті, але за відсутності катування.

Насильство при перевищенні влади може бути як фізичним, так і психічним (погроза). Якщо фізичне насильство полягає в незаконному позбавленні волі, завданні побоїв, мордуванні, заподіянні легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, а психічне — у реальній погрозі застосування будь-якого за тяжкістю фізичного насильства щодо потерпілого чи його близьких, вчинене слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 365 КК (п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р.). Питання про кваліфікацію перевищення влади, пов'язаного з умисним заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, слід вирішувати диференційовано. Якщо відповідальність

за такі ушкодження передбачена ст. 121 КК, злочин охоплюється ознаками ч. 3 ст. 365 КК як такий, що спричинив тяжкі наслідки.

Лише за ч. 3 ст. 365 КК кваліфікується й необережне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні влади. Якщо ж спричиняються умисні тяжкі тілесні ушкодження, відповідальність за які передбачена в КК, вчинене слід кваліфікувати за однією із статей і за ч. 3 ст. 365 КК. Умисне вбивство при перевищенні влади кваліфікується за сукупністю злочинів — за ч. 3 ст. 365 і однією з тих статей, які передбачають відповідальність за умисне заподіяння смерті (статті 112, 115, 348, 379, 400, 443 КК). Умисне заподіяння службовою особою смерті чи тяжкого тілесного ушкодження при перевищенні меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання злочинця, а також спричинення таких наслідків у стані сильного душевного хвилювання кваліфікується лише за статтями 116, 118, 123, 124 КК. Необережне заподіяння смерті при перевищенні влади охоплюється ознаками ч. 3 ст. 365 КК. Якщо перевищення влади призвело до самогубства потерпілого чи спроби його вчинити, дії суб'єкта кваліфікуються лише за ч. 3 ст. 365 КК. Перевищення влади, поєднане з незаконним позбавленням особи волі (ч. 1 або ч. 2 ст. 146 КК), кваліфікується за ч. 2 ст. 365 КК, а якщо таке позбавлення волі спричинило тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 146 КК) — за ч. 3 ст. 365 КК. Якщо перевищення влади, поєднане з незаконним позбавленням волі, вчинюється організованою групою службових осіб, дії останніх кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ч. 3 ст. 146 та ч. 2 ст. 365 КК. Позбавлення волі, що полягає у завідомо незаконному затриманні, приводі чи арешті, заподіює шкоду інтересам правосуддя і тому кваліфікується за ст. 371 КК.

Застосування зброї чи спеціальних засобів (наручники, гумові кийки, отруйні гази, водомети тощо) при перевищенні влади припускає не тільки заподіяння чи спробу заподіяння за їх допомогою тілесних ушкоджень або смерті, а й погрозу ними (п. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р.). Якщо застосування зброї чи спеціальних засобів спричинило тяжкі наслідки, вчинене кваліфікується за ч. 3 ст. 365 КК. Зброєю

за ч. 2 ст. 365 КК визнаються предмети, призначені для ураження живої цілі, а сама зброя може бути як вогнепальною (у тому числі гладкоствольною), так і холодною. У разі застосування зброї, якою службова особа володіла незаконно, її дії необхідно додатково кваліфікувати за ст. 262 або ст. 263 КК (п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р.).

Болісними й такими, що ображають особисту гідність потерпілого, визнаються дії, що завдають йому особливого фізичного болю чи моральних страждань і полягають у протиправному тривалому позбавленні людини їжі, води, тепла, залишенні її у шкідливих для здоров'я умовах, використанні вогню, електроструму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, а також у приниженні честі, гідності, заподіянні душевних переживань, глуmlinні тощо. Якщо перевищення влади було вчинено за наявності ознак катування, дії винного кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 127 і ч. 2 ст. 365 КК, а якщо вчинене спричинило тяжкі наслідки — за ч. 2 ст. 127 та ч. 3 ст. 365 КК.

Аналіз тяжких наслідків при перевищенні влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу показав, що вони можуть полягати у настанні:

а) фізичної шкоди: спричинення середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом або більше особам, необережне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, спричинення смерті, доведення до самогубства; створення аварійної ситуації, що потягла людські жертви;

б) матеріальної (майнової) шкоди: шкода, яка у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян;

в) порушення нормальної діяльності підприємства, установи та організації: розвал діяльності підприємства, установи, організації, їх банкрутство; наслідки, які суттєво ускладнюють відносини з іншими державними або міжнародними організаціями й підривають авторитет держави або її окремих органів на міжнародній арені тощо;

г) моральної шкоди: найбільш серйозні порушення конституційних або інших законних прав громадян.

2.3. Кваліфікація перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу

Спосіб (форма вчинення) злочину як правова категорія виступає об'єктом дослідження кримінального права, кримінології та криміналістики, де кожна з цих галузей знань вивчає його виходячи з власних теоретичних і прикладних завдань. При цьому слід зазначити, що у вітчизняному кримінальному законодавстві відсутнє визначення способу злочину, немає єдності й серед науковців щодо розуміння цієї категорії.

Так, правознавці акцентують на об'єктно-предметних умовах, засобах і знаряддях застосування способу. Зокрема, М.І. Панов переконаний, що спосіб притаманний будь-якій вольовій поведінці людини й тому є іманентним злочину як явищу реальної дійсності. Він має місце завжди, незважаючи на те зазначений він у законі чи ні [81; 6-7]. У свою чергу психологи звертають увагу на індивідуалізацію способу за рахунок усталеного набору дій з боку злочинця.

З цього приводу М.І. Єнікєєв зазначає, що спосіб учинення злочину – це система прийомів, дій операційних комплексів, зумовлених метою й мотивами дії, психічними та фізичними особливостями діючої особи, у якій виявляються психофізіологічні й характерологічні особливості людини, її знання, уміння, навички, звички та ставлення до різних сфер дійсності. Криміналістів цікавлять передусім сліди (механізм утворення, локалізація), що залишаються після застосування того чи іншого способу злочинної поведінки. За визначенням В.К. Гавла, спосіб – це система дій (бездіяльності) із готування, учинення й приховування злочину з притаманними їй слідами-наслідками вчиненого, що обирається суб'єктом злочину для досягнення злочинного результату відповідно до його особистих рис і обстановки вчинення [50; 176]. «Безумовно очевидно, – наголошує А.О. Татауров, – що при їх застосуванні в об'єктивній

реальності з'являються зміни (сліди), які несуть певну інформацію про подію, що мала місце» [90; 25].

За визначенням більшості вчених-криміналістів, спосіб злочину є обов'язковим елементом структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень (принаймні для всіх умисних діянь, де він, як правило, завчасно ретельно планується й готується, злочинна поведінка реалізується певним чином, залишаючи також закономірні, типові для даного способу або групи способів матеріальні сліди), «оскільки саме він відображає функціональну сторону злочинної діяльності».

Спосіб злочину зумовлений об'єктивними чинниками, що стосуються умов зовнішнього (оточуючого) середовища, у якому вчиняється злочин, і суб'єктивними, які стосуються особи злочинця. До об'єктивних чинників, що впливають на спосіб учинення злочину, належать: особливості й умови місця та обстановки; час учинення злочину; знаряддя вчинення злочину. Суб'єктивними чинниками є: мета злочину, оскільки вона визначається в загальному вигляді, засоби, прийоми й умови її досягнення; наявність у злочинця професійних знань, досвіду, навичок; психологічні й фізичні особливості особи злочинця; наявність зв'язку з предметами посягання, певних відносин з потерпілим та ін. Отже, займаючи центральну ланку серед елементів криміналістичної характеристики, спосіб визначає кореляційні зв'язки з іншими елементами, детермінуючи предмет злочинного посягання, місце й час учинення протиправних діянь, особу жертви тощо. При цьому треба враховувати, що структура способу злочину не є постійною. Залежно від своєрідності винної поведінки, особливостей ситуацій, що виникають до і після вчинення злочину, та інших обставин вона може бути тривірневою, двовірневою (у різних комбінаціях) і однорівневою (характеризує поведінку суб'єкта тільки під час учинення злочину).

Ці положення повною мірою стосуються й способів (форм) перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів. При цьому спосіб учинення службових злочинів припускає активне

використання влади та службових повноважень особи, тобто перевищення влади або службових повноважень відбувається тільки шляхом активних дій.

Неможливо уявити собі перевищення будь-яких повноважень, учинене шляхом бездіяльності. У зв'язку з цим, А.Н. Халіков робить висновок про те, що практично будь-яке нормативне положення, що стосується діяльності посадової особи, визначає її повноваження, права й обов'язки, може бути використане в кримінальних цілях [103; 44].

Способи (форми) перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів у загальному вигляді визначено в об'єктивній стороні складу цього злочину. Так, у ч. 1 ст. 365 КК України йдеться про умисні дії службової особи, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень, а в ч. 2 цієї самої статті визначаються способи (форми) перевищення влади або службових повноважень, які супроводжувалися насильством, застосуванням зброї або болісними й такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями. Слід зазначити, що зазначені різновиди кримінальних діянь мають неоднакову практику застосування. Так, результати проведеного узагальнення 310 кримінальних справ (кримінальних проваджень) про перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів, розглянутих судами Дніпропетровської, Донецької, Вінницької, Івано-Франківської, Миколаївської, Полтавської, Харківської, Черкаської, Чернігівської областей і міста Києва за період з 2001 по 2012 р., показали, що дії службових осіб, які явно виходять за межі наданих їм прав чи повноважень, склали 11,61 % (36 кримінальних справ), тоді як дії, пов'язані із застосуванням насильства, зброї або болісних дій і таких, що ображають особисту гідність потерпілого, – 88,39 % (274 кримінальні справи). Крім того, ураховуючи доволі широке визначення співробітників правоохоронних органів, до яких чинне законодавство України відносить осіб, які уповноважені державою здійснювати діяльність з охорони та захисту прав, свобод, а також законних інтересів фізичних і юридичних осіб, що не сприяє правозастосовній практиці та зменшує репрезентативність отриманих результатів узагальнення,

було обмежено коло цих осіб до співробітників органів внутрішніх справ, прокуратури, пенітенціарної служби, які найбільш часто притягаються до кримінальної відповідальності за перевищення службових повноважень.

Дії службової особи, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень, найбільш докладно розкрито в постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень», де зазначено, що при вирішенні питання про наявність перевищення влади або службових повноважень слід чітко встановити службове становище й коло повноважень особи, винної в учиненні злочину. Для цього необхідно звернутися до відповідного нормативного акта, у якому закріплено права та обов'язки службової особи. Це може бути встановлено в загальних функціональних обов'язках особи, що обіймає посаду, а може закріплюватися конкретним нормативним актом стосовно конкретної службової особи.

Притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 365 КК можливе лише в тому разі, коли службова особа, за наявності всіх інших необхідних для того ознак, явно, тобто відверто, безперечно вийшла за межі наданих їй прав і повноважень. Попри це у теорії кримінального права перелік дій, що можуть бути кваліфіковані як перевищення влади, тлумачився далеко неоднозначно.

Зокрема, А.Н. Трайнін уважав, що перевищення влади може виявлятися лише у вчиненні суб'єктом службових злочинів дій, які належать до компетенції вищої інстанції (службової особи чи колегіального органу).

Г. Р. Смолицький стверджував, що перевищення влади може полягати лише у вчиненні дії, яка «була пов'язана з компетенцією тієї установи, у якій працює дана посадова особа, або тієї установи, котрій вона підпорядкована» [87; 20].

На думку О.О. Жижиленка, перевищення влади може виявлятися в істотно ширшому колі дій:

1) розширення винним, усупереч закону, наданих йому повноважень (наприклад, пом'якшення чи посилення призначеного особі покарання в процесі його відбування);

2) учинення суб'єктом службових злочинів дій, які належать до компетенції іншої особи;

3) учинення службовою особою дій, які не належать до компетенції жодної особи;

4) учинення суб'єктом службових злочинів дій, які належать до його компетенції, за відсутності необхідних фактичних підстав для їх учинення;

5) учинення дій без дозволу вищого начальника [54; 37-39].

В.Ф. Кириченко до числа дій, що можуть бути кваліфіковані як перевищення влади, відносив такі:

1) учинення дій, що належать до компетенції вищої службової особи цього самого відомства;

2) учинення дій, що належать до компетенції службової особи іншого відомства;

3) учинення дій, які можуть бути вчинені лише за певних обставин.

Крім того, ним був сформульований загальний критерій визначення можливості кваліфікації тих або інших дій як перевищення влади – «це такі дії посадової особи, котрі за наявності певних умов могли б бути законними» [65; 27-28].

Б.В. Здравомислов вважав, що перевищення влади може полягати в:

1) учиненні службовою особою дій, які належать до компетенції вищої службової особи чи органу цього самого або іншого відомства;

2) учиненні дій, які належать до компетенції службової особи, але без спеціального дозволу;

3) учиненні дій, що не належать до компетенції жодної службової особи [61; 53]. Пізніше він розширив цей перелік указівкою на дії, що можуть бути вчинені лише колегіально.

Результати узагальнення кримінальних справ (кримінальних проваджень) показали, що серед способів (форм) дій службової особи, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень, зустрічаються такі:

а) усні розпорядження й накази, усні й письмові доручення, дозволи й узгодження у вигляді резолюцій, позначок на документах;

б) розпорядження та постанови колегіальних органів, члени яких були дезінформовані або переконані безпідставними аргументами злочинця;

в) складання фальсифікованих протоколів про адміністративні правопорушення з метою поліпшення кількісних показників професійної діяльності. Так, інспектор міліції Оратівського районного відділу ГУ МВС України у Вінницькій області Д. з метою підвищення кількісних показників у роботі складав і видавав фальсифіковані протоколи про вчинення адміністративних правопорушень, у яких підробляв підписи громадян і вносив у них завідомо неправдиві відомості про те, що начебто ці громадяни порушили строки перереєстрації вогнепальної гладкоствольної мисливської зброї;

г) використання одержаної службової інформації з корисливою метою. Так, дільничий інспектор міліції Крюківського РВ Кременчуцького МУ УМВС в Полтавській області В., дізнавшись про реєстрацію заяви в ЖРЗПЗ і відмову в порушенні кримінальної справи за наслідками перевірки та про те, що одним із фігурантів, стосовно правомірності дій якого проводилися перевірка, був син його знайомого М., вирішив заволодіти чужим майном цієї особи шляхом обману останньої. Дільничий В., учиняючи дії, які явно виходили за межі наданих йому повноважень, оскільки йому не надавалося доручення щодо проведення перевірки в порядку ст. 97 КПК 1960 р., і будучи обізнаним, що в порушенні кримінальної справи за результатами перевірки заяви відмовлено, повідомив своєму знайомому М. про «причетність» його сина до спричинення тілесних ушкоджень заявнику та про можливість посприяти в прийнятті рішення про закриття начебто порушеної справи, а за це запросив 5 тис. грн. [39].

Щодо перевищення влади або службових повноважень, яке пов'язане з насильством, застосуванням зброї або болісними й такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями (ч. 2 ст. 365 КК), то кримінально-правова доктрина передбачає як фізичне, так і психічне насильство. Під фізичним насильством розуміється незаконне позбавлення чи обмеження волі, нанесення удару, завдання потерпілому побоїв (нанесення множинних ударів без порушення анатомічної цілісності людського тіла), катувань, мордувань, заподіяння тілесних ушкоджень. У разі, якщо в результаті насильства потерпілому заподіюються середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або смерть, для винного настає відповідальність за сукупністю – за службовий злочин і за злочин проти особистості. Психічне насильство припускає погрозу вчинити насильницькі дії як до самого потерпілого, так і до його рідних і близьких; погрозу розголосити ганебні для потерпілого чи його близьких відомості. При цьому погрози, залякування застосовуються з метою полегшити перевищення влади і примусити потерпілого вчинити на користь винного які-небудь дії або, навпаки, відмовитися від їх учинення. Погрози фізичним насильством виражаються словами, письмово, жестами й зазвичай виходять від особи, що перевищує владу. Застосування зброї – це застосування в процесі перевищення влади або службових повноважень як вогнепальної (гвинтівки, пістолети, автомати тощо), так і холодної зброї (фінські ножі, кортики, кинджали, багнети тощо). При цьому під застосуванням слід розуміти не тільки безпосереднє використання зазначеної зброї за її прямим призначенням (прицільно стріляти, завдавати удар кинджалом, прикладом, пістолетом та ін.), а й саму її демонстрацію з метою примусити будь-кого до здійснення яких-небудь дій чи навпаки – примусити відмовитися від них. Зброя також застосовується з метою як фізичного впливу на потерпілого, так і психічного впливу – вплинути на психіку потерпілого й зломити його опір. Ту обставину, що в законі застосування зброї виділено як кваліфікуюча ознака поряд з насильством, можна пояснити бажанням законодавця особливо підкреслити підвищену суспільну небезпечність перевищення влади, що супроводжувалося

застосуванням зброї. Болісні дії – це такі, що заподіяли потерпілому фізичний біль, моральні страждання. У кримінально-правовій літературі зазначалося, що болісні дії за своїм характером є різновидом насильства, бо форми їх учинення дуже подібні з насильницькими діями з тією лише відмінністю, що вони заподіюють потерпілому особливих страждань. Такі дії можуть полягати в протиправному застосуванні спеціальних засобів (наручників, гумових кийків, отруйних газів тощо), тривалому позбавленні людини їжі, води, тепла, залишенні її в шкідливих для здоров'я умовах, використанні вогню, електроструму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути. Образливі дії – це такі, що принижують людську гідність, честь потерпілого, підривають його авторитет, учинені в непристойній формі (наприклад ляпас, різні непристойні жести, плювки, особистий огляд жінки співробітником митного органу – чоловіком) Болісні дії, так само як і образливі, а рівною мірою насильство й застосування зброї, здійснюються з метою образити особисту гідність потерпілого та в кінцевому результаті придушити його протидію перевищенню влади.

З цього приводу А.В. Галахова зазначає, що вчинення особою дій, зумовлених зайняттям нею посадовим становищем, робить їх якісно іншими, свідчить про їх підвищену суспільну небезпечність. Саме цей характер насильства або образи, що випливає з посадового становища винного, і дає підставу кваліфікувати такі дії як перевищення влади або службових повноважень.

За результатами узагальнення кримінальних справ (кримінальних проваджень) найбільш поширеними способами (формами) перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів виявилися такі:

1) нанесення побоїв, застосування катувань, мордувань (40,65 % із числа узагальнених справ цієї категорії злочинів). Так, оперуповноважений Ленінградського РУ ГУ МВС України в м. Києві лейтенант міліції Г. 18 вересня 2001 р. затримав громадянина Ф. та доставив його у відділок, де склав

підроблений протокол про порушення громадянином Ф. ст. 173 КУпАП і помістив останнього в камеру для адмінзатриманих. У цей самий день в період з 18.30 до 20.30 Г. у приміщенні відділку бив затриманого Ф. руками по обличчю, вухах і голові. На другий день, приблизно о 19 год Г. забрав громадянина Ф. із камери для адмінзатриманих і завів його до кабінету № 205, де почав бити останнього палкою по голові, руками і ногами, що тривало близько 20–25 хв. Після цього Г. завів затриманого Ф. у свій службовий кабінет № 213, де поклав його на підлогу животом, завів руки за спину та надів на них наручники, заломив ноги потерпілому за спину, носки ніг просунувши за руки. У такому положенні почав бити громадянина Ф. руками по тулубу, спині та боках. Далі, у ніч з 19 на 20 вересня 2001 р. Г. завів потерпілого до кабінету слідчого, де приблизно до 2–3 годин ночі продовжував бити Ф., застосовуючи наручники та гумову кийку) [40].

2) намагання силою вивезти потерпілого службовим транспортним засобом і здійснити над ним фізичну розправу (3,55 %). Так, рядовий міліції Крижопільського РВ УМВС у Вінницькій області Н. з метою вчинення фізичної розправи над громадянином З., який начебто образив його батька, примусив його сісти в автомобіль, пред'явивши при цьому службове посвідчення співробітника міліції, і намагався вивезти громадянина З. за межі населеного пункту в ліс для з'ясування обставин конфлікту. Однак зусиллями потерпілого автомобіль було зупинено біля міського парку відпочинку, де обвинувачений почав наносити останньому удари по голові металевим пристроєм для демонтажу шин [38];

3) незаконне проникнення до житла чи іншого володіння особи (9,67 %). 8 квітня 2007 р. інспектори батальйону патрульної служби при УМВС України в Чернігівській області А. й Т. протягом 18–24 год несли службу з охорони громадського порядку в мікрорайоні «Ремзавод» м. Чернігова. Близько 23 год Т. подзвонив знайомий В. і попросив посприяти у вирішенні побутового конфлікту за місцем проживання його матері. У порушення вимог статей 153, 154 Статуту патрульно-постової служби міліції України, затвердженого

наказом МВС України від 28 липня 1994 р. № 404, співробітники міліції А. й Т., самовільно залишили патрулювання, прибули до будинку № 186 по проспекту Миру в м. Чернігові та разом з В., порушуючи конституційне право на недоторканність житла, із застосуванням фізичної сили незаконно проникли до житла громадянина Н., де в присутності членів його сім'ї, у тому числі двох неповнолітніх дітей, почали наносити численні удари гумовими кийками, руками й ногами в різні частини тіла потерпілого, заподіявши йому тілесні ушкодження;

4) фальсифікація службових документів і примушування до повідомлення відомостей, що сприяють заволодінню чужим майном (4,52 %). Так, старший сержант патрульно-постової служби на станції Коломия УМВС України на транспорті З. за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173 КУпАП [8], затримав громадянина Б., якого доставив до лінійного відділу й помістив у кімнату для затриманих. При цьому зазначеним співробітником міліції були вилучені особисті речі затриманого, у тому числі пластикова картка «Приватбанку». Застосовуючи психічне насильство, З. витребував у громадянина Б. пін-код до цієї картки, залишив останнього в кімнаті для затриманих, а сам з банкомату «Приватбанку» зняв 500 грн о 21.03 і 1000 грн о 21.04, привласнивши їх. Продовжуючи свої злочинні дії, З., діючи умисно всупереч інтересам служби, з метою укриття факту зняття ним з пластикової картки «Приватбанку» зазначених сум грошей у Книзі обліку доставлених у ЛПМ на ст. Коломия запис під порядковим номером 186 про час звільнення громадянина Б. о 21.10 виправив на 20.40 і аналогічні виправлення про час звільнення зробив у протоколі № ЛТ 003123 про адміністративне затримання;

5) спричинення фізичного болю та моральних страждань (11,94 %). Молодший сержант міліції С., працівник патрульної служби Святошинського РУ ГУ МВС України в м. Києві 12 травня 2008 р. приблизно о 19.30 під час несення служби з охорони громадського порядку та попередження вуличної злочинності підійшов до громадянина Д., який, перебуваючи в стані

алкогольного сп'яніння, сидів на лавочці навпроти магазину «Велика кишеня» та вів себе спокійно, громадський порядок не порушував, і попросив його встати та пред'явити документи. На цю вимогу громадянин Д. повідомив, що в нього документи відсутні й почав підводитися з лавочки. У цей момент молодший сержант С. бризнув йому в обличчя з газового балончика «Терен 4М», а коли потерпілий витирив очі, збив останнього з ніг, повалив на землю та почав наносити удари по голові й тулубу, спричинивши тілесні ушкодження середньої тяжкості;

6) незаконне поміщення особи в камеру для адмінзатриманих на підставі складання фальсифікованих протоколів про адміністративні правопорушення (6,13 %);

7) примушування до підписання незаконно складених протоколів про адміністративні правопорушення (3,86 %);

8) примушування до давання показань (2,90 %);

9) незаконне утримування потерпілого в певному місці (2,58 %);

10) знищення або пошкодження чужого майна (1,94 %);

11) тривале позбавлення людини їжі, питва або тепла (0,65 %).

Отже, способи перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів посідають провідне місце серед елементів криміналістичної характеристики цієї категорії злочинів, визначаючи основні напрямки організації їх розслідування.

РОЗДІЛ 3. ПОКАРАННЯ ЗА ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАЦІВНИКОМ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

Перш ніж почати характеристику показань за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, вважається доцільним висвітлити те, що стаття 364 КК України – «зловживання владою або службовим становищем» та стаття 365 КК України – «перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу» – зовсім нещодавно були частково декриміналізовані.

Внесення відповідних змін відбулося на підставі Закону України від 13.05.2014 № 1261-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» до пункту 3 примітки до статті 364 Кримінального кодексу України, який застосовується і для визначення складів злочинів, передбачених статтями 364, 365 КК, змінило поняття «істотної шкоди» як ознаки складу цих злочинів, що призвело до їх часткової декриміналізації.

Верховним судом України переглянуто вироки судів першої та апеляційної інстанції та ухвалу Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо осіб, засуджених за вчинення злочинів у сфері службової діяльності (зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою).

За наслідками перегляду Верховний Суд України скасував судові рішення в частині засудження осіб за частиною першою статті 364 КК (зловживання владою або службовим становищем), за частиною першою статті 365 КК (перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу) і справу провадженням закрит за відсутністю в діях

осіб складу злочину, передбаченого цими статтями (постанова від 27.10.2016 у справі № 5-99кс16).

ВСУ встановлено неоднакове застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми права, передбаченої Законом України про кримінальну відповідальність, у подібних правовідносинах, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень та роз'яснено, що з набранням чинності Законом № 1261-VII виклад пункту 3 примітки статті 364 КК зазнав змін, оскільки законодавець уже не використовує у нормативних визначеннях ознаки «істотна шкода» сполучник «якщо» і тому чинна редакція цього положення охоплює майнову шкоду, яка досягла розміру, що у 100 (сто) і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Поряд з цим Верховним Судом України зазначено, що диспозиція частини першої статті 364 і частини першої статті 365 КК, якими передбачено відповідальність за заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або громадським чи державним інтересам, чи інтересам юридичних осіб, може становити не лише майнову шкоду, а й включати прояви немайнової шкоди, але тільки ті, які можуть одержати майнове відшкодування (як істотна шкода може враховуватися будь-яка за характером шкода, якщо вона піддається грошовій оцінці та відповідно до такої оцінки досягла встановленого розміру).

Так, за конкретних обставин справи, наслідки нематеріального характеру, які піддаються грошовій оцінці (реальна шкода) та відповідно до такої оцінки досягли встановленого розміру («істотної шкоди» чи «тяжких наслідків») із заподіянням шкоди охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і громадянина (соціального, політичного, морального, організаційного чи, іншого характеру), можуть бути із: спричинення фізичної шкоди - витрати на лікування чи протезування потерпілої особи; порушення законних прав та інтересів громадян - витрати на відновлення таких прав (виплати незаконно взятому під варту чи ув'язненому або незаконно звільненому з роботи чи навчання, відшкодування за невиконання судового

рішення, компенсацію шкоди від поширення відомостей, які ганьблять особу тощо); політичної шкоди (витрати на проведення нових виборів та заходів антитерористичного характеру тощо); організаційної шкоди (витрати на відновлення роботи установи).

Також судом звернуто увагу, що у вирoku (ухвалі) має бути чітко встановлено і доведено, що саме вчинення того чи іншого службового злочину стало причиною відповідних наслідків. Обчислення їх розміру також має бути належним чином підтверджено (у т. ч. цивільним позовом, як підтвердження факту та розміру реальної майнової шкоди) та не викликати сумніву.

Проаналізувавши санкцію ст. і 365 КК України, можна зробити висновок, що відповідний злочин є злочином середньої тяжкості. Тобто якщо, наприклад, працівник служби Національної поліції, який є працівником правоохоронного органу, вчинить просте перевищення влади або службових повноважень, то він буде відповідати за ст. 365 КК України, тобто його можуть позбавити волі на строк від 2 до 5 років. У випадку ж, якщо просте зловживання владою або службовим становищем вчинить член Кабінету Міністрів України, то його дії підпадатимуть під ч. 1 ст. 364 КК України, тобто йому загрожує позбавлення волі до трьох років, хоча діяння міністра, безперечно, містять більш високий ступінь суспільної небезпеки. Навряд чи це відповідатиме принципу справедливості. Крім того, перевищення влади або службових повноважень, яке спричинило тяжкі наслідки, є злочином, за вчинення якого передбачено покарання на строк від 7 до 10 років позбавлення волі, а за зловживання владою або службовим становищем, що також спричинило тяжкі наслідки, може бути призначено покарання у виді позбавлення волі на строк від 3 до 6 років. Тобто деякі вчені вважають, що існування ст. 365 КК України у її теперішньому вигляді суперечить принципу справедливості кримінального права.

Як зазначають С.Г. Келіна і В.М. Кудрявцев, «справедливою може бути визнана така санкція, яка не тільки відповідає тяжкості описаного в законі злочинного діяння, але й розумно співвідноситься також з санкціями, передбаченими за вчинення інших злочинів, і, крім того, дає суду можливість

індивідуалізувати покарання з урахуванням всіх можливих варіантів вчинення злочину в реальній дійсності» [64; 125]. Невідповідність санкції принципу справедливості найчастіше призводить до того, що відповідні корективи в цю санкцію вносять самі суди, тобто якщо санкція надмірно сувора, то суди призначають більш м'яке покарання, ніж це передбачено законом.

Тепер розглянемо питання щодо визначення перевищення влади або службових повноважень. У ч. 1 ст. 365 КК України діяння у складі цього злочину характеризується як «...вчинення працівником правоохоронного органу дій, які явно виходять за межі наданих йому прав чи повноважень...». Отже, саме вихід чи невихід за межі компетенції має слугувати головним критерієм вищезазначеного злочинного діяння. Верховний Суд України також підтримує дану позицію. Так, у п. 5 постанови «Про судову практику в справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26 грудня 2003 р. № 15 він дав рекомендації щодо визначення перевищення влади або службових повноважень [32].

Під перевищенням влади або службових повноважень треба розуміти:

а) вчинення дій, які є компетенцією вищестоящої службової особи цього відомства чи службової особи іншого відомства;

б) вчинення дій, виконання яких дозволяється тільки в особливих випадках, або з особливого дозволу, або з дотриманням особливого порядку, за відсутності цих умов;

в) вчинення одноособово дій, які могли бути вчинені лише колегіально;

г) вчинення дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти [32].

Однак, на нашу думку, дані роз'яснення не є чіткими та однозначними. Так, при вчиненні будь-якого злочину у сфері службової діяльності працівник правоохоронного органу, який також є службовою особою, незаконно, всупереч інтересам служби використовує надані йому законом права і повноваження, що визнають теоретики у галузі кримінального права [77; 840]. А всі чотири пункти, що визначають, які дії службових осіб слід кваліфікувати як перевищення влади або службових повноважень, майже не відрізняються від

тих, що були у попередній постанові Пленуму Верховного Суду «Про судову практику в справах про перевищення влади або посадових повноважень» від 27 грудня 1985 р. №12. Це означає, що, незважаючи на наявні роз'яснення, органи досудового слідства та суди припускатимуться помилок в оцінці відповідних діянь службових осіб, аналогічних тим, яких вони припускались до прийняття чинної постанови Пленуму Верховного Суду України.

Наприклад, Є. було засуджено Хортицьким районним судом м. Запоріжжя за ч. 2 ст. 165 КК України 1960 р. за те, що, перебуваючи на посаді голови ГЕК «Дніпро» м. Запоріжжя, він без обов'язкового затвердження на загальних зборах членів ГЕК призначив на посаду головного бухгалтера ГЕК дружину свого товариша С., яка не мала відповідної кваліфікації, а також без обов'язкової згоди загальних зборів членів ГЕК підвищив їй ставку заробітної плати і тим самим заподіяв істотну шкоду. Своїми діями Є. умисно порушив п. 6.3. статуту ГЕК «Дніпро»: «до виключної компетенції загальних зборів членів кооперативу належить: затвердження штату працівників, що обслуговують кооператив, вирішення питань оплати їх праці» [37]. Як бачимо, в діях Є. присутній явний вихід за межі своєї компетенції, оскільки навряд чи він не знав кола своїх повноважень, а знаючи їх, очевидно і беззаперечно перевищив. Це підтверджував також і підпункт «б» ч. 2 п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про перевищення влади або посадових повноважень» від 27 грудня 1985 р. №12, оскільки Є. одноособово вчинив дії, які можна було здійснити тільки колегіально. Тобто його дії необхідно було кваліфікувати як перевищення влади або службових повноважень. Аналогічні дії службової особи відповідають змісту підпункту «в» ч. 2 п. 5 чинної Постанови.

Чинна Постанова містить також роз'яснення, які саме дії службової особи, тобто і працівника правоохоронного органу, слід визнавати перевищенням влади або службових повноважень. Відповідно до п. 4 ними є дії, «які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень...».

І далі: «При вирішенні питання про те, чи є вихід за межі наданих прав або повноважень явним, суди мають враховувати, наскільки він був очевидним для службової особи і чи усвідомлювала вона протиправність своєї поведінки». Проаналізувавши це роз'яснення, можна дійти висновку, що воно має цінність лише при відмежуванні перевищення влади або службових повноважень від службової недбалості, оскільки якщо для працівника правоохоронного органу вихід за межі компетенції не є очевидним і він не усвідомлює протиправності своєї поведінки, то може йтись тільки про необережну форму вини. Теоретики кримінального права при розмежуванні вищевказаних складів злочинів переважно вказували на такі критерії: перевищення влади або службових повноважень вчиняється тільки шляхом дії, а зловживання владою або службовим становищем може бути вчинене і шляхом бездіяльності; при перевищенні влади або службових повноважень службова особа виходить за межі своєї компетенції, тоді як при зловживанні владою або службовим становищем діє в межах своїх службових повноважень [43; 34-35]. Однак перший критерій не допоможе нам розрізнити перевищення влади або службових повноважень від службового зловживання, вчиненого шляхом дії. Другий критерій також неповною мірою вирішує цю проблему.

Так, О.Я. Светлов правильно зазначав: «Багато злочинів, пов'язаних з виходом посадової особи за межі своїх повноважень, кваліфікуються ... як посадові зловживання (виплата грошових коштів за завідомо завищеними нормами і розцінками, незаконне використання грошових коштів організацій і підприємств та ін.). І це природно, оскільки іноді неможливо визначити, де посадова особа, зловживаючи службовим становищем, вчиняє дії всупереч інтересам служби (ст.165 КК УРСР), а де ці дії явно виходять за межі наданих їй прав і повноважень» [43; 294-295]. Крім того, аналіз законодавства інших країн, яке регулює питання кримінальної відповідальності за службові злочини, свідчить, що в ньому також поняття зловживання владою або службовим становищем та перевищення влади або службових повноважень змішуються між собою, але найчастіше поняття «зловживання» охоплює собою поняття

«перевищення», а застосування насильства щодо фізичних осіб службовими особами також є різновидом зловживання владою або службовим становищем, і якщо передбачене певним законодавством, то існує у вигляді окремих кримінально-правових норм [104; 172].

Згідно зі ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Перевищення влади або службових повноважень є небезпечним злочином, який вчинюється у сфері службової діяльності і посягає на охоронювані законом права й інтереси окремих громадян, інтереси юридичних осіб, державні та громадські інтереси.

Суди в основному вирішують справи про такі злочини з додержанням вимог закону. Проте в їх діяльності є й недоліки, пов'язані з неправильним розумінням об'єктивної сторони і кваліфікуючих ознак цього злочину, відмежуванням його від суміжних злочинів. Допускаються помилки при призначенні покарання.

З метою забезпечення однакового застосування судами законодавства у справах зазначеної категорії Пленум Верховного Суду України постановив:

1. Звернути увагу судів на те, що належне здійснення правосуддя у справах про перевищення влади або службових повноважень повинно максимально сприяти захисту охоронюваних законом прав та інтересів окремих громадян, інтересів юридичних осіб, державних і громадських інтересів, зміцненню законності та правопорядку.

2. При розгляді справ про перевищення влади або службових повноважень суди відповідно до вимог ст. 161 Кримінально-процесуального кодексу України повинні, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, створювати необхідні умови для виконання сторонами їхніх процесуальних обов'язків та здійснення наданих їм прав, зокрема щодо з'ясування всіх фактичних обставин справи; службового становища й кола повноважень особи, обвинувачуваної у вчиненні

злочину; мотиву, мети і характеру вчинених дій, їх зв'язку зі службовим становищем зазначеної особи та наслідками, що настали; даних, що характеризують цю особу, її поведінку до вчинення злочину.

Суди зобов'язані вимагати від органів досудового розслідування долучення до матеріалів кримінальних проваджень про перевищення влади або службових повноважень копій нормативно-правових актів, положень, інструкцій, інших документів, що розкривають характер повноважень службової особи.

3. Судам необхідно мати на увазі, що виконавцем (співвиконавцем) злочину, відповідальність за який передбачена ст. 365 Кримінального кодексу України, може бути лише службова особа. При вирішенні питання про те, чи є особа службовою, потрібно виходити з положень, що містяться у примітках 1 і 2 до ст. 364 КК.

Відповідальність за ст. 365 КК настає лише за умови, що дії службової особи були зумовлені її службовим становищем і пов'язані з її владними чи службовими повноваженнями. Якщо такого зв'язку не встановлено, дії винного за наявності до того підстав можуть кваліфікуватися за статтями названого Кодексу, що передбачають відповідальність за злочини проти особи, власності, громадського порядку тощо.

Організаторами, підбурювачами, пособниками перевищення влади або службових повноважень можуть визнаватися як службові, так і не службові особи. Дії таких співучасників потрібно кваліфікувати за відповідними частинами статей 27 та 365 КК (2341-14).

4. Відповідно до ч. 1 ст. 365 КК перевищенням влади або службових повноважень визнається умисне вчинення службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень, якщо ними заподіяно істотну шкоду охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

При вирішенні питання про те, чи є вихід за межі наданих прав або повноважень явним, суди мають враховувати, наскільки він був очевидним для службової особи і чи усвідомлювала вона протиправність своєї поведінки.

Мотиви та мета вчинення таких дій можуть бути різними і на кваліфікацію злочину, як правило, не впливають.

Ставлення службової особи до наслідків вчинюваних нею дій можливе як умисне, так і необережне.

Під перевищенням влади або службових повноважень треба розуміти:

а) вчинення дій, які є компетенцією вищестоящої службової особи цього відомства чи службової особи іншого відомства;

б) вчинення дій, виконання яких дозволяється тільки в особливих випадках, або з особливого дозволу, або з додержанням особливого порядку, - за відсутності цих умов;

в) вчинення одноособово дій, які могли бути вчинені лише колегіально;

г) вчинення дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти.

Також важливо зазначити, що питання про відповідальність службової особи, яка перевищила владу або службові повноваження на підставі наказу чи розпорядження керівника, і це потягло шкідливі наслідки, вирішується з урахуванням вимог ст. 41 КК, а саме:

Стаття 41 КК України регламентує наступні положення виконання наказу або розпорядження:

1. Дія або бездіяльність особи, що заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, визнається правомірною, якщо вона була вчинена з метою виконання законного наказу або розпорядження.

2. Наказ або розпорядження є законними, якщо вони віддані відповідною особою в належному порядку та в межах її повноважень і за змістом не суперечать чинному законодавству та не пов'язані з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина.

3. Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка відмовилася виконувати явно злочинний наказ або розпорядження.

4. Особа, що виконала явно злочинний наказ або розпорядження, за діяння, вчинені з метою виконання такого наказу або розпорядження, підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах.

5. Якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати злочинного характеру наказу чи розпорядження, то за діяння, вчинене з метою виконання такого наказу чи розпорядження, відповідальності підлягає тільки особа, що віддала злочинний наказ чи розпорядження.

З одного боку, Верховний Суд України спробував роз'яснити зміст перевищення влади або службових повноважень, з іншого – виникла парадоксальна ситуація, за якої ці роз'яснення потребують окремих роз'яснень. Звісно, що факт учинення, наприклад, дій, які ніхто не має права виконувати, працівником правоохоронного органу ще не дає підстави до застосування ст. 365 КК України, оскільки вони повинні бути пов'язані безпосередньо з його службовою діяльністю. Тому, як зазначається в науковій літературі, притягнення до кримінальної відповідальності і за зловживання владою, і за перевищення влади або службових повноважень пов'язане з установленням безпосереднього зв'язку між службовим становищем, компетенцією службової особи, змістом і обсягом наданих повноважень та їх використанням для вчинення злочину. В будь-якому випадку службова особа усвідомлює, що використовує службове становище всупереч інтересам служби, хоча при перевищенні влади вона усвідомлює явний вихід за межі наданих повноважень, що і визначає специфіку цього злочину, та виокремлення законодавцем деяких спеціальних видів перевищення влади або службового становища зі складу зловживання владою або службовим становищем [42; 268]. На цю обставину зауважує й судова практика. Так, у згаданій постанові Пленуму Верховного Суду України зазначено, що відповідальність за ст. 365 КК України настає лише за умови, що дії службової особи були зумовлені її службовим становищем і пов'язані з її владними чи службовими повноваженнями. Якщо такого зв'язку не встановлено, дії винного у разі наявності до того підстав можуть кваліфікуватися за статтями КК України, що передбачають відповідальність за злочини проти особи, власності, громадського порядку тощо [60; 279]. Однак питання про доцільність застосування положень ст. 365 КК України у разі вчинення працівником правоохоронного органу під час

виконання своїх службових обов'язків діяння, яке містить ознаки іншого складу злочину, як видається, залишається відкритим. Отже, об'єктивна сторона ст. 365 КК України є окремим полем для дискусій, і вочевидь, заслуговує на окрему увагу.

Під час дослідження положень ст. 365 КК України можна зауважити на ще одну проблему, яка пов'язана із змінами, що були внесені у ст. 364 КК України Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13 травня 2014 року. Вказаним законом істотну шкоду визначено виключно у матеріальному виразі, що не передбачає можливості притягнення до кримінальної відповідальності за перевищення влади або службових повноважень у разі спричинення працівником правоохоронного органу будь-якої іншої шкоди нематеріального характеру. М. В. Сийпловіч вказує, що буквально розуміння цих наслідків (у чинній редакції КК України) дійсно дає змогу мовити лише про майнові наслідки, розмір яких визначений тільки ст. 364 КК України. Тому, зазначає він, неможливо логічно пояснити необхідність таких законодавчих змін [83; 129]. Відповідно у кожному конкретному випадку при перевищенні влади чи службових повноважень працівником правоохоронного органу необхідно встановлювати спричинену матеріальну шкоду, яка очевидно не завжди є. В такому разі всі випадки спричинення істотної шкоди нематеріального характеру не можуть бути кваліфіковані за ст. 365 КК України, що видається не досить виправданим

Призначаючи покарання працівника правоохоронних органів, винним у перевищенні влади або службових повноважень, суди мають неухильно виконувати вимоги ст. 65 КК щодо індивідуалізації покарання, а саме враховувати характер вчиненого діяння, тяжкість наслідків, що настали, дані про особу винного та інші обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання. Суд призначає покарання: 1) у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає

відповідальність за вчинений злочин; 2) відповідно до положень Загальної частини цього Кодексу; 3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів. Підстави для призначення більш м'якого покарання, ніж це передбачено відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу за вчинений злочин, визначаються статтею 69 цього Кодексу. Більш суворе покарання, ніж передбачене відповідними статтями Особливої частини цього Кодексу за вчинений злочин, може бути призначене за сукупністю злочинів і за сукупністю вироків згідно зі статтями 70 та 71 цього Кодексу.

У випадку затвердження вироком угоди про примирення або про визнання вини суд призначає покарання, узгоджене сторонами угоди.

Оскільки позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю в усіх частинах ст. 365 КК передбачене як обов'язкове додаткове покарання, суди можуть не застосовувати його лише за наявності умов, визначених ст. 69 КК, з обов'язковим наведенням у вирокі мотивів прийнятого рішення.

При розгляді справ про злочини, передбачені ч. 2 або ч. 3 ст. 365 КК, суди повинні з'ясувати, чи є у підсудного військове, спеціальне звання, ранг, тощо, і відповідно до ст. 54 КК вирішувати питання про доцільність позбавлення засудженого звання, рангу, чину, класу і зазначати про це у вирокі.

Відповідно до вимог чинного КПК судам необхідно в кожній справі виявляти причини й умови, які сприяли перевищенню влади або службових повноважень, і реагувати на них шляхом винесення окремих ухвал (постанов).

ВИСНОВКИ

За сучасних умов, коли відбувається реформування органів державного управління, судової системи та системи правоохоронних органів, особливого значення набуває питання посилення авторитету органів державної влади, а отже, і протидії злочинам у сфері службової діяльності. Одним із найбільш розповсюджених та небезпечних злочинів цієї категорії є перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу. Суспільну небезпеку вчинення такого діяння становить його руйнівний вплив на різні сфери життя, підрив ефективності державного управління та авторитету влади в суспільстві. Про поширеність такого явища свідчать дані статистики МВС України, відповідно до якої кількість зареєстрованих фактів перевищення влади або службових повноважень надалі залишається досить високим. При цьому чисельність осіб, яких було притягнуто до кримінальної відповідальності, значно скоротилася, що обумовлюється наявністю у судово-слідчій практиці таких проблем, як: неправильне розуміння об'єктивної сторони і кваліфікуючих ознак перевищення влади або службових повноважень, відмежування його від суміжних злочинів.

У розділі XVII Особливої частини Кримінального кодексу визначено, які діяння у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, є злочинами, і покарання за них.

Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу є цілком обґрунтованою й обумовлюється історичними, загально-соціальними і кримінально-правовими факторами.

До кола таких діянь у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг законодавець зараховує і статтю 365 КК України. Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, тобто умисне вчинення працівником правоохоронного органу дій, які явно виходять за межі наданих йому прав чи повноважень, якщо вони завдали істотної шкоди охоронюваним законом

правам, інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, а також інтересам юридичних осіб. Стаття передбачає покарання за вчинення визначених дій, якщо вони супроводжувалися насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого (за відсутності ознак катування) та спричинення такими діями тяжких наслідків.

Досліджуючи об'єкт перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, варто зазначити, що його родовим об'єктом, як і всіх злочинів у сфері службової діяльності (розділ XVII), є суспільні відносини, які виникають у зв'язку зі здійсненням службовою особою діяльності відповідно до нормативно-правових актів, що становить правильну роботу державного апарату й апарату органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності. Безпосереднім об'єктом перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК України) є суспільні відносини, які виникають у зв'язку зі здійсненням службовою особою діяльності у межах своїх повноважень та відповідно до нормативно-правових актів, чим забезпечується правильна робота державного апарату.

Відповідно до частини першої статті 2 Кримінального кодексу **підставою** кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим кодексом. Згідно з частинами третьою, четвертою статті 3 Кримінального кодексу злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим кодексом, а застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено.

Під перевищенням влади або службових повноважень треба розуміти:

а) вчинення дій, які є компетенцією вищестоящої службової особи цього відомства чи службової особи іншого відомства;

б) вчинення дій, виконання яких дозволяється тільки в особливих випадках, або з особливого дозволу, або з дотриманням особливого порядку, за відсутності цих умов;

в) вчинення одноособово дій, які могли бути вчинені лише колегіально;

г) вчинення дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти.

У статті 365 Кримінального кодексу не визначено, хто саме належить до працівників правоохоронного органу. Відсутні в законі про кримінальну відповідальність і посилання на відповідні положення інших законів України. Вказане унеможлиблює застосування положень інших законодавчих актів, зокрема й Закону, для встановлення щодо спеціального суб'єкта злочину кваліфікуючої ознаки, передбаченої статтею 365 Кримінального кодексу, - працівник правоохоронного органу.

Конституційний Суд України вважає, що поняття «працівник правоохоронного органу» необхідно визначати відповідно до розуміння ознак цього суб'єкта злочину лише за змістом його застосування у Кримінальному кодексі. Із системного аналізу положень Кримінального кодексу вбачається, що в ньому розмежовано поняття «працівник правоохоронного органу». Із вищевикладеного, ми можемо зробити висновок, що працівники правоохоронних органів – це державні службовці, які, в свою чергу, є службовими особами, оскільки вони мають всі ознаки службових осіб. Їх діяльність – це професійна діяльність щодо практичного виконання завдань і функцій держави, вони займають посади в державних органах та їх апараті, одержують заробітну плату за рахунок державних коштів і мають відповідні службові повноваження.

В науці кримінального права не розроблено єдиної та несуперечливої концепції об'єкта злочину. Наголошується на тому, що в теорії кримінального права, по суті, аксіоматичною є теза про те, що будь-який злочин завдає шкоду не лише окремій фізичній чи юридичній особі, а й суспільству в цілому.

Водночас, із положень більшості концепцій об'єкта злочину, альтернативних до концепції «об'єкт злочину – суспільні відносини», слідує,

що вони ставлять вищезазначену тезу під сумнів. Пропонується розглядати родовий об'єкт злочинів у сфері службової діяльності як суспільні відносини соціального управління, в яких суб'єкти управління реалізують керуючий вплив, що надається їм в результаті особливих процедур, передбачених правовими актами, здійснюється у межах та в спосіб, що передбачені правовими актами, й забезпечується можливістю застосування правових наслідків за ухилення від дії такого впливу.

Характеризуючи зміст ознак об'єктивної сторони, необхідно констатувати, що злочин, передбачений ст. 365 КК України, може вчинятися тільки у формі дії:

- 1) перевищення влади;
- 2) перевищення службових повноважень.

Важливо підтримати визначення цих форм, сформованих в науці кримінального права та зазначити, що

1) перевищення влади полягає у діях службової особи, яка в міру свого службового становища наділена владними повноваженнями, що регламентуються відповідними нормативно-правовими актами, виходить за їх межі під час виконання своїх функцій;

2) в свою чергу, перевищення службових повноважень (відповідно до диспозиції ст. 365 КК) полягає у діях службової особи, яка у зв'язку зі своїм службовим становищем (займаною посадою) виконує адміністративно-господарські чи організаційно-розпорядчі обов'язки та виходить під час їх виконання за межі своїх повноважень.

Зважаючи на спрямованість суспільних відносин щодо здійснення службовою особою діяльності, у межах своїх повноважень можна визначити додаткові обов'язкові об'єкти: права та інтереси окремих громадян, державні інтереси, громадські інтереси, інтереси юридичних осіб.

Аналіз тяжких наслідків при перевищенні влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу показав, що вони можуть полягати у настанні:

а) фізичної шкоди: спричинення середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом або більше особам, необережне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, спричинення смерті, доведення до самогубства; створення аварійної ситуації, що потягла людські жертви;

б) матеріальної (майнової) шкоди: шкода, яка у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян;

в) порушення нормальної діяльності підприємства, установи та організації: розвал діяльності підприємства, установи, організації, їх банкрутство; наслідки, які суттєво ускладнюють відносини з іншими державними або міжнародними організаціями й підривають авторитет держави або її окремих органів на міжнародній арені тощо;

г) моральної шкоди: найбільш серйозні порушення конституційних або інших законних прав громадян.

Перевищення влади або службових повноважень є злочином із матеріальним складом, об'єктивна сторона якого полягає лише в активній поведінці – діях, які:

- 1) зумовлені службовим становищем винного;
- 2) пов'язані з реалізацією його службових повноважень;
- 3) явно виходять за межі цих повноважень;

4) заподіюють істотну шкоду або спричиняють тяжкі наслідки правам, свободам та інтересам фізичних, юридичних осіб або державним чи громадським інтересам;

5) перебувають у причинному зв'язку із зазначеними наслідками, з настанням яких злочин визнається закінченим.

У Кримінальному кодексі встановлено вичерпні ознаки суб'єкта злочину - фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього кодексу може наставати кримінальна відповідальність (частина перша статті 18). Поряд із суб'єктом злочину в законі про кримінальну відповідальність виокремлено спеціального суб'єкта злочину - фізичну осудну особу, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин,

суб'єктом якого може бути лише певна особа (частина друга статті 18). Ознаки спеціального суб'єкта злочину наведено у відповідних нормах Особливої частини Кримінального кодексу. Спеціальним суб'єктом злочину, який підлягає кримінальній відповідальності згідно зі статтею 365 Кримінального кодексу (перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу), є службова особа, визначення якої міститься у примітці до цієї статті 364.

Будь-який злочин має зовнішнє вираження, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення злочину. Немає жодного злочину без властивого йому способу його вчинення, який являє собою форму прояву злочинного діяння та, відповідно, тісно пов'язаний з наслідком.

За частиною 2 ст. 365 КК карається перевищення влади, що супроводжувалося:

- а) насильством або погрозою його застосування;
- б) застосуванням зброї чи спеціальних засобів;
- в) болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями.

Призначаючи покарання працівника правоохоронних органів, винним у перевищенні влади або службових повноважень, суди мають неухильно виконувати вимоги ст. 65 КК щодо індивідуалізації покарання, а саме враховувати характер вчиненого діяння, тяжкість наслідків, що настали, дані про особу винного та інші обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання. Суд призначає покарання:

- 1) у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинений злочин;

- 2) відповідно до положень Загальної частини цього Кодексу;

3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів. Підстави для призначення більш м'якого покарання, ніж це передбачено відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу за вчинений злочин, визначаються статтею 69 цього Кодексу. Більш суворе покарання, ніж передбачене відповідними статтями Особливої частини цього Кодексу за вчинений злочин, може бути призначене за сукупністю злочинів і за сукупністю вироків згідно зі статтями 70 та 71 ККУ.

У випадку затвердження вироком угоди про примирення або про визнання вини суд призначає покарання, узгоджене сторонами угоди.

Оскільки позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю в усіх частинах ст. 365 КК передбачене як обов'язкове додаткове покарання, суди можуть не застосовувати його лише за наявності умов, визначених ст. 69 КК, з обов'язковим наведенням у вирокі мотивів прийнятого рішення. При розгляді справ про злочини, передбачені ч. 2 або ч. 3 ст. 365 КК, суди повинні з'ясовувати, чи є у підсудного військове, спеціальне звання, ранг, тощо, і відповідно до ст. 54 КК вирішувати питання про доцільність позбавлення засудженого звання, рангу, чину, класу і зазначати про це у вирокі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти:

1. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою від 29.11.1985 року: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 40/34 від 29 листопада 1984 року.
2. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 217 А (III) від 10 грудня 1948 року // Офіційний вісник України – 2008., № 93. – Ст. 3103.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року: Ратифіковано Законом України № 475/97 – ВР від 17.07.1997 року // Офіційний вісник України – 1998., № 13. – Ст. 270.
4. Конвенція проти катування та інших жорстоких нелюдських або таких, що принижують гідність, видів покарання від 10 грудня 1984 р. (конвенцію ратифіковано Указом Президії ВР № 3484 - XI (3484-11) від 26.01.87). // zakon.rada.gov.ua
5. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.
6. Кримінальний кодекс України від 01.09.2001 року № 2341 – III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року № 4651 – VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 року № 8073 – X // Відомості Верховної Ради України. – 1984. – додаток до № 51. – Ст. 1122.
9. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 7 березня 2002 року № 3099-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 32. – Ст. 225.

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 13 травня 2014 року № 1261-VII // Голос України. – 2014. – № 105. – 3 червня.

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення: Закон України від 7 квітня 2011 року № 3207-VI // Голос України. – 2011. – № 107. – 15 червня.

12. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції: Закон України від 21 лютого 2014 року № 746-VII // Голос України. – 2014. – № 37. – 27 лютого.

13. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 13. – Ст. 65.

14. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами : Закон України від 19.06.2003 № 975–IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 46. Ст. 366.

15. Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50.

16. Про державну кримінально-виконавчу службу: Закон України від 23 червня 2005 року // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 30. – Ст. 409.

17. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб: Закон України від 4 березня 1998 року № 160/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 35. – Ст. 236.

18. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 3 квітня 2003 року № 661-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 27. – Ст. 206.

19. Про державну службу : Закон України від 01.05.2016 року // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 4. – Ст. 60.
20. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93.
21. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 року // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.
22. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 7 квітня 2011 року № 3206-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3206-17> (втратив чинність).
23. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
24. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 року // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40-41. – Ст. 379.
25. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
26. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
27. Про очищення влади: Закон України від 16.09.2014 року // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 44. – Ст. 2041.
28. Про правовий і соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 190.
29. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 року // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2-3. – Ст. 12.
30. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.
31. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 року // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31. – Ст. 545.

32. Про судову практику в справах про перевищення влади або службових повноважень: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. № 15 // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 2. – С. 7–9.

33. Про судову практику у справах про хабарництво : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 26.04.2002 року // Юридичний вісник. – № 28 (368). – 13-19 липня 2002 року.

34. Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р. у справі за конституційним поданням МВС України щодо офіційного тлумачення положень ч. 3 ст. 80 Основного Закону України // Право України. – 1999. – № 12. – С. 115.

35. Про посилення правового захисту працівників правоохоронних органів: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 18 січня 1991 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 7. – Ст. 45. (Втратив чинність)

36. Вирок Харцизького міського суду Донецької області від 1 липня 2014 року // Офіційний вебсайт Верховного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39518455>.

37. Вирок Хортицького районного суду м. Запоріжжя. Кримінальна справа №1-385 / 01 // Архів Хортицького районного суду м. Запоріжжя.

38. Архів Крижопільського районного суду Вінницької обл. Справа № 1-9/2007.

39. Архів Крюківського районного суду м. Кременчука Полтавської обл. Справа № 1-38-11/2009.

40. Архів Ленінградського районного суду м. Києва. Справа № 1-1032/2001.

Спеціальна література:

41. Андрушко П.П. Поняття та види диференціації кримінальної відповідальності / П.П. Андрушко // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація

кримінальної відповідальності: міжнародний симпозиум (Львів, 11–12 вересня 2009 р.). – Львів: ЛьВДУВС, 2009. – С. 18–25.

42. Анісімов Г. М. Особливості кваліфікації злочинів, що вчиняються шляхом зловживання службовим становищем / Г. М. Анісімов // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – № 2 (3). – С. 250–268.

43. Аснис А. Разграничение злоупотребления властью или должностным положением и превышения власти или должностных полномочий / А. Аснис // Соц. законность. – 1987. – № 12. – С. 34–35.

44. Бандурка О. М. Теорія і практика управління органами внутрішніх справ України : монографія. Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2004.- С. 157.

45. Баштанник В. В. Відповідальність адміністративна / В. В. Баштанник // Енциклопедія державного управління у 8 т. – К.: НАДУ, 2011. – Т. 6: Державна служба. – 2011. – С. 66.

46. Брайнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве / Я. М. Брайнин. – М. : Юрид. лит., 1963. – С. 182.

47. Братусь Н.И. Юридическая ответственность и законность. – М., 1976. – С. 186.

48. Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія: монографія / І. Безклубий, С. Бобровник, І. Гриценко та ін.; За заг. ред. І. Безклубого. – К.: Грамота, 2014. – С. 346.

49. Витрук Н. В. Общая теория юридической ответственности / Н. В. Витрук. – М.: Норма, 2009. – С. 2.

50. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений / В. К. Гавло. — Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1985. — С. 176.

51. Грищук В.К. Поняття диференціації кримінальної відповідальності // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнародний симпозиум (Львів, 11–12 вересня 2009 р.) / В.К. Грищук. – Львів: ЛьВДУВС, 2009. – С. 66–72.

52. Державна служба: навч. посіб.: / за заг. ред. С. М. Серьогіна. – К.: Сік груп Україна, 2012. – С. 312.
53. Єпішко І.С. Працівник правоохоронного органу як представник держави / І.С. Єпішко // Форум права. – 2017. – № 5.– С. 141.
54. Жижиленко А. А. Должностные (служебные) преступления (Глава III Уголовного кодекса). Практик. комментарий / А. А. Жижиленко. — Изд. 3-е, перераб. и доп. — М., 1927. — С. 37–39.
55. Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.; За заг. ред. С. Л. Лисенкова. – К.: Юрінком інтер, 2002. – С. 247.
56. Загальна теорія держави і права: Підручник / За ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х.: Право, 2009. – С. 375-376.
57. Загиней З.А. Изменение юридических формулировок и уголовно-правовая квалификация / З.А. Загиней // *Legea si Viata*. – 2015. – № 4. – С. 72.
58. Загиней З.А. Тлумачення кваліфікованого складу злочину, передбаченого у статті 365 Кримінального кодексу України / З.А. Загиней // Вісник Національної академії прокуратури України № 2(40)'2015, С. 59–65.
59. Загородников Н.И. О пределах уголовной ответственности // Советское уголовное право. – 1967. – № 7. – С. 39-40.
60. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: навчально-практичний посібник / укл. Б. О. Кириць. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 279.
61. Здравомыслов Б. В. Должностные преступления: учеб. пособие для студентов / Б. В. Здравомыслов. — М. : ВЮЗИ, 1956. — С. 53.
62. Канзафарова І. С. Теорія цивільно-правової відповідальності: монографія. – Одеса: Астропринт, 2006. – С. 102.
63. Келина С.Г. Меры ответственности, предусмотренные уголовным законом, и основания их применения // Советское государство и право. – 1982. – № 5. – С. 101.

64. Келина С.Г. Принципы советского уголовного права / С.Г. Келина, В.Н. Кудрявцев. – М., 1988.- С. 125.
65. Кириченко В. Ф. Виды должностных преступлений по советскому уголовному праву / В. Ф. Кириченко. — М. : Изд-во АН СССР, 1959. — С. 27–28.
66. Коваль М.В. Про поняття «працівник правоохоронного органу» в законодавстві України / М.В. Коваль // Актуальні проблеми держави і права. – 2007. – № 2.– С. 181.
67. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Бенківський та ін. ; за ред. П.С. Матишевського та ін. – К., 1997.
68. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.
69. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 484.
70. Курс советского уголовного процесса. – М., 1968. – Т. 1.
71. Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика / Т.А. Лесниевски-Костарева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: НОРМА, 2000. – С. 230.
72. Малейн Н. С. Юридическая ответственность и справедливость / Н. С. Малейн. – М.: Манускрипт, 1992. – С. 19.
73. Марцев А.И. Диалектика и вопросы теории уголовного права. – Красноярск, 1990.
74. Навроцький В.О. Диференціація кримінальної відповідальності: забаганка законодавця чи необхідність // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація

кримінальної відповідальності: міжнародний симпозиум (Львів, 11–12 вересня 2009 р.) / В.О. Навроцький. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 164–170.

75. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / В.О. Навроцький. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 452.

76. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-е вид., перероб. та доп. / Відп. ред. С.С. Яценко. – К.: А.С.К., 2006. – 848 с.

77. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 4-те вид., переробл. та доповн. – К., 2007. – С. 840.

78. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть : курс лекций. – М., 1996.

79. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / укл. В. Яременко, О. Сліпущко. – К.: вид-во АКОНІТ, 2001. – Т. 2. – 911 с. / Т. 4. – 941 с.

80. Общая теория государства и права: Академический курс: учеб. для вузов: в 3 т. / отв. ред. Н. М. Марченко. – М.: Норма, 2007. Т. 3. Государство, право, общество. – С. 655.

81. Панов Н. И. Основные проблемы способа совершения преступления в советском уголовном праве : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право. Криминология. Уголовно-исполнительное право» / Н. И. Панов. — Х., 1987. — С. 6–7.

82. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. реред. В. П. Тимошука, А. М. Школика. – К.: Конус – Ю, 2007. – С. 279.

83. Сийплові М. В. Зловживання владою або службовим становищем: визначення наслідків злочину / М. В. Сийплові // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2015. – Вип. 33. – Т. 2. – С. 127–130.

84. Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970–1980): в 11 т. – Т. 4. – 1973. – С. 167.

85. Словник синонімів української мови: у 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. – К.: Наукова думка, 2001. – Т. 2. – 960 с.
86. Слуцька Т. І. Особливості покарання за перевищення влади або службових повноважень / Т. І. Слуцька // Теоретичні та практичні проблеми застосування кримінального права: збірник тез II Всеукраїнської конференції з кримінального права. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2008. – С. 34–37.
87. Смолицкий Г. Р. Должностные преступления / Г. Р. Смолицкий. — М. : НКЮ СССР, 1940. — С. 20.
88. Стародубова І.В. Стабільність і динамізм законодавства: поняття, співвідношення та засоби забезпечення: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І.В. Стародубова. – Х., 2012. – С. 7.
89. Строгович М.С. Сущность юридической ответственности // Советское государство и право. – 1979. – № 5. – С. 76.
90. Татауров А.А. Проблемы первоначального этапа расследования насильственных преступлений в отношении сотрудников органов внутренних дел : монография / А. А. Татауров. — М. : Юрлитинформ, 2011. — С. 25.
91. Теория государства и права. Курс лекций под. ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М.: Юрист, 1997. – С. 543.
92. Теория государства и права: ученик / Под. ред. Мухаева Р. Т. – М.: Юнити – Дана, 2005. – С. 489.
93. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге / За ред. Н. М. Крестовької, Л. Г. Матвєєвої. – Харків.: Одиссей, 2008. – С. 356.
94. Теорія держави і права: Навч. посіб. / За ред. К. Г. Волинка. – К.: МАУП, 2003. – С. 182.
95. Теорія держави і права: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. М. Стрельбицької. – К.: Кондор – Видавництво, 2016. – С. 224.
96. Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. Ф. Скакун. – Харків: Консум, 2001. – С. 430 – 432.

97. Ткачевский Ю. Уголовная ответственность // Уголовное право. – 1999. – № 3. – С. 38-41.
98. Ткачевский Ю. М. Уголовная ответственность и ее принципы // Ученые – юристы МГУ о современном праве / Под. ред. М. К. Треушникова., М.: Голодец, 2005. – С. 318.
99. Тихий В.П. Підстава кримінальної відповідальності / В.П. Тихий // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 1.(14) – С. 245.
100. Уголовная ответственность и ее реализация в деятельности органов внутренних дел : учеб. пособ. / под ред. докт. юрид. наук, проф. Н.И. Загородникова. – М., 1987.
101. Уголовное право УССР на современном этапе. – К., 1985. – С. 294-295.
102. Удод А. М. Кримінально-правова характеристика потерпілого від погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу (ст.345 Кримінального кодексу України). Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2013. № 1062. Вип. 14. С. 286–289.
103. Халиков А. Н. Должностные преступления: характеристика, расследование, предупреждение (криминалистический аспект) : монография / А. Н. Халиков; под ред. В. И. Комиссарова. — М. : Юрлитинформ, 2012. — С. 44.
104. Хашев В.Г. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Хашев Вадим Георгійович. – Дніпропетровськ, 2007. - С. 172.
105. Хашев В.Г. Проблемні питання розмежування зловживання владою або службовим становищем та перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу / В.Г. Хашев // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2015 . – № 3. С. 205.

106. Школа С.М. Кримінальна відповідальність: загальна характеристика та форми реалізації // Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ / Право і Суспільство. / – № 6, – 2012. – С. 152.
107. Явич Л. С. Право и социализм / Л. С. Явич. – М.: Юрид. лит., 1982. – С. 136.
108. Ярмиш Н.М. Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу: складнощі кримінально-правової кваліфікації / Н.М. Ярмиш // Право України. – Вип. № 2. – 2017. – С. 142.